

Brott mot barn

Rättslig vägledning 2023:9
Utvecklingscentrum
April 2023

Innehållsförteckning

1	Inledning	4
2	Barnkonventionen	5
2.1	Barnkonventionen i korthet	5
2.2	Barnrättskommittén	5
3	Samverkan	7
3.1	Målet med och formerna för samverkan	7
3.2	Närmare om samråd	8
3.3	Barnafrid och NCK	9
4	Anmälningsskyldighet	10
4.1	Anmälan till socialnämnden	10
4.2	Underrättelseskyldighet till Socialstyrelsen vid vissa grova brott	12
5	Förundersökningen	14
5.1	Förundersökningsledning och krav på skyndsamhet	14
5.2	Särskild företrädare för barn och målsägandebiträde	16
5.2.1	Särskild företrädare för barn	16
5.2.2	Målsägandebiträde	19
5.2.3	Särskilt förordnad vårdnadshavare	20
5.2.4	När vårdnadshavare inte tillvaratar barnets intresse	20
5.3	Tvångsmedel	21
5.3.1	Frihetsberövande	21
5.3.2	Hämtning till förhör av målsägande eller vittne under 15 år	22
5.3.3	Husrannsakan och beslag	23
6	Avslutande av förundersökningen och åtal	24
6.1	Förundersökningens avslutande	24
6.2	Beslut i åtalsfrågan	25
6.2.1	Rubriceringsfrågor	25
6.2.2	Garantställning för vårdnadshavare och andra	25
6.2.3	Försvårade omständigheter	25
7	Förhör med barn	27
7.1	Inledning	27
7.2	Kallelse till förhör	27
7.3	Formerna för förhör	28
7.4	Planering av förhör	29

7.5	Närvarande vid och dokumentation under förhör	29
7.5.1	Vårdnadshavare	30
7.5.2	Misstänkt	30
7.5.3	Särskild företrädare, målsägandebiträde och trygghetsperson.....	31
7.5.4	Övriga.....	31
7.5.5	Formerna för att ställa frågor	31
7.6	Förhör i rätten	31
7.7	Närstående vittnen.....	32
8	Bevisning	34
8.1	Målsägandens berättelse	34
8.2	Allmänt om bevissäkring vid brott mot barn.....	35
8.3	Bevissäkring vid allvarligt våld mot små barn (inklusive abusive head trauma)	36
8.4	Läkarundersökning, rättsintyg och annan skadedokumentation ..	39
8.4.1	Läkarundersökning.....	39
8.4.2	Rättsintyg och annan skadedokumentation	39
8.5	Sakkunnig.....	41
8.5.1	Domstolssakkunnig	41
8.5.2	Partssakkunnig	41
8.5.3	Särskilt om läkare som skrivit rättsintyg.....	42
8.6	Förhör med misstänkt	43
9	Några särskilda sekretessfrågor	44
9.1	Undantag för sekretess inom hälso- och sjukvård samt socialtjänst	44
9.2	Eftergivande av sekretess och vårdnadshavarens roll	44
9.3	Sekretess beträffande vissa domstolsbeslut och för uppgift vid förhandling	45
10	Barnfridsbrottet	47
10.1	Bakgrund.....	47
10.2	Bevitnandet	47
10.3	Grundbrottet.....	48
10.4	Närståendebegreppet.....	48
10.5	Antalsräkning av brottsmisstankar.....	49

1 Inledning

Samlade erfarenheter från den operativa verksamheten har gjort att polis och åklagare kunnat identifiera vissa framgångsfaktorer i utredningar om brott i parrelation, brott mot barn och sexualbrott. Dessa framgångsfaktorer har tidigare samlats i ett metodstöd som kallades *Ett utvecklat bästa arbetsätt* (EUBA). En uppdaterad version av metoden är sammanfattad i den kommande rättsliga vägledningen *SUB – utredningsmetod för särskilt utsatta brottsoffer*.

Denna rättsliga vägledning är en fördjupning i tillämpningen av SUB avseende ärenden rörande brott mot barn som ska handläggas särskilt skyndsamt enligt 2 a § förundersökningskungörelsen (1947:948) (FuK). I denna vägledning kommer dessa ärenden benämnas som brott mot barn. Vägledningen kompletteras av de nedan angivna rättsliga vägledningarna.

Brott mot barn är inte sällan begångna av närstående. Detta föranleder i många ärenden att tvångsmedelsanvändning bör övervägas med hänsyn till den risk för kollusion som föreligger. Det medför även en särskild problematik när det kommer till hörande av barnet, frågan huruvida särskild företrädare ska förordnas samt underrättelser till och övrig kommunikation med vårdnadshavare. Utöver att det finns särskilda föreskrifter som reglerar dessa frågor och som aktualiseras särskilt i barnärenden, ska åklagarens överväganden även ta hänsyn till barnkonventionens grundläggande principer.

Detta ställer höga krav på att samverkan sker med exempelvis socialtjänst samt att den handläggande åklagaren, utifrån vad som framkommer, löpande under utredningen gör överväganden angående vad som är till barnets bästa.

Den här vägledningen ersätter "Brott mot barn – Åklagarens barnhandbok" och kompletteras av de rättsliga vägledningarna

- SUB – utredningsmetod för särskilt utsatta brottsoffer (publiceras 2023)
- Barnförhör m.m. Även något om förhör med vuxna med osynliga funktionsnedsättningar (RäV 2022:3)
- RäV rörande sexualbrott mot barn (publiceras 2023)
- Barnpornografibrott – ett metodstöd (RäV 2023:5)
- Preskription av sexualbrott mot barn och barnpornografibrott (RäV 2022:20).

2 Barnkonventionen

2.1 Barnkonventionen i korthet

FN:s konvention om barnets rättigheter, barnkonventionen, ratificerades av Sverige 1990 och blev den 1 januari 2020 svensk lag. Barnkonventionen gäller för barn och ungdomar upp till 18 år.

Att barnkonventionen blivit svensk lag innebär ett förtydligande av att domstolar och andra rättstillämpare ska beakta de rättigheter som följer av barnkonventionen vid avvägningar och bedömningar i beslutsprocesser i mål och ärenden som rör barn. Barnkonventionens ställning som lag kan också förväntas påverka utvecklingen av både befintlig och ny lagstiftning. Regeringen har publicerat en vägledning som är tänkt att utgöra ett stöd vid tolkning och tillämpning av barnkonventionen.¹ I vägledningen tydliggörs att barnkonventionen är ett folkrättsligt instrument som ska tolkas med utgångspunkt i folkrättsliga tolkningsregler och källor. Vidare anges att rättspraxis och doktrin kan användas som hjälpmedel för att fastställa vad som gäller enligt barnkonventionen. Utöver vad som redan nämnts anges att uttalanden från bl.a. FN:s kommitté för barnets rättigheter (barnrättskommittén), även om de inte är juridiskt bindande, kan utgöra stöd och vägledning vid tolkningen av barnkonventionen.

2.2 Barnrättskommittén

Barnrättskommittén har identifierat fyra grundläggande principer; barnets rätt till icke-diskriminering (artikel 2), barnets bästa (artikel 3), barnets rätt till liv, överlevnad och utveckling (artikel 6) samt barnets rätt att uttrycka sina åsikter och bli hörd (artikel 12). Dessa fyra artiklar har alla en självständig betydelse, men är också principer som enligt kommittén ska vara styrande för tolkningen av övriga artiklar.

För två av grundprinciperna, barnets bästa (artikel 3) och barnets rätt att uttrycka sina åsikter och bli hörd (artikel 12) har barnrättskommittén utarbetat särskilda allmänna kommentarer.² Barnrättskommitténs allmänna kommentarer är översatta till svenska och finns tillgängliga på Barnombudsmannens webbplats. När det i texten nedan står ”ska” är det barnrättskommitténs uppfattning som det redogörs för. I barnrättskommitténs allmänna kommentar till principen om barnets bästa delas begreppet upp i

¹ Ds 2019:23 Vägledning vid tolkning och tillämpning av FN:s konvention om barnets rättigheter.

² Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 12 (2009) och barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 (2013).

tre delar och hanteras som en materiell rättighet, en rättslig tolkningsprincip och ett tillvägagångssätt i beslutsprocesser.³

Som **materiell rättighet** är principen om barnets bästa enligt kommittén direkt tillämplig och kan åberopas i domstol. Principen om barnets bästa ska alltid tillämpas när man fattar ett beslut som rör ett enskilt barn eller grupper av barn. Ett barnperspektiv måste därför anläggas vid alla beslut eller åtgärder för övervägande om huruvida ett barn kan komma att påverkas och i så fall hur. När olika intressen vägs mot varandra ska barnets bästa väga tungt men inte ensamt vara utslagsgivande. I det enskilda fallet kan således andra samhällsintressen väga tyngre.⁴

Barnrättskommittén understryker att begreppet barnets bästa även är en grundläggande **rättslig tolkningsprincip**. Det innebär att om en rättsregel är öppen för olika tolkningar, ska den tolkning som mest verkningsfullt tillgodoser barnets bästa ha företräde.⁵

Att principen om barnets bästa ska utgöra ett **tillvägagångssätt i beslutsprocessen** medför att denna måste innehålla en utvärdering av beslutets eventuella positiva eller negativa konsekvenser för barnet. Dessa överväganden ska redovisas och dokumenteras. Myndigheter på olika nivåer som fattar beslut som rör barn måste bedöma och fastställa barnets bästa genom barnanpassade förfaranden. Det är en process som innefattar flera steg och där barnets egen vilja och uppfattning är en viktig del. Barnets bästa kan därför inte frikopplas från övriga rättigheter i konventionen. Det går exempelvis inte att på rätt sätt tillämpa principen om barnets bästa om barnet inte fått komma till tals.⁶

Ur ett åklagarperspektiv innebär detta att det genom dokumentation bör vara möjligt att utläsa på vilket sätt hänsyn har tagits till barnets bästa, vilka kriterier detta grundas på och hur barnets intressen vägts mot andra intressen. Barnrättskommittén har, som tidigare nämnts, även tagit fram en allmän kommentar om barnets rätt att uttrycka sina åsikter och bli hörd (artikel 12). Barnet har rätt att komma till tals i alla frågor som rör honom eller henne och är en viktig del i bedömningen av barnets bästa. Det är viktigt att tänka på att det är en rättighet för barnet att få uttrycka sina åsikter men inte någon skyldighet. Barnets åsikter och vilja att höras ska beaktas i förhållande till barnets mognad och ålder.

Ur ett åklagarperspektiv innebär detta att överväganden som under en förundersökning görs huruvida barnet ska höras eller inte bör motiveras och dokumenteras (se kapitel 7).

³ Prop. 2017/18:186 s. 95-96.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

3 Samverkan

3.1 Målet med och formerna för samverkan

I oktober 2008 fick Åklagarmyndigheten, Rikspolisstyrelsen, Rättsmedicinalverket och Socialstyrelsen i uppdrag av regeringen att bl.a. ta fram gemensamma nationella riktlinjer för samverkan vid utredningar kring barn som misstänks vara utsatta för brott och kriterier för barnahusen. Syftet med de gemensamma nationella riktlinjerna och kriterierna för barnahus är att säkerställa att samverkan vid utredningar kring barn sker på ett effektivt och rättsäkert sätt, med barnets bästa i fokus.⁷

Samverkan mellan myndigheter i utredningar om brott mot barn sker ofta genom och på ett lokalt barnahus, men i de områden som saknar barnahus finns det andra samverkansformer. De gemensamma nationella riktlinjerna avser samverkan genom såväl barnahus som på orter där sådana saknas och ska ses som rekommendationer för de samverkande parterna.⁸

Samverkan bör alltid omfatta socialtjänst, polis, åklagare, rättsmedicin samt hälso- och sjukvård. Därutöver kan samverkan även omfatta andra kompetenser.⁹

Undantag från när sådan samverkan bör ske kan vara situationer där det inte finns någon relation mellan misstänkt och barnet och det inte är fråga om ett allvarligt brott.

Handläggning av ärenden rörande brott mot barn ska, utifrån bl.a. barnkonventionens ålägganden, syfta till att skydda barnet från ytterligare övergrepp, påtryckningar eller repressalier samt till att barnet ska bli lyssnat på. Detta leder till att ansvariga myndigheter måste samordna sina åtgärder i förundersökningens inledningsskede för att undvika att man hindrar eller försvårar varandras åtgärder. Samverkan ska istället bidra till att respektive utredning handläggs skyndsamt och att tillförsäkra barn som misstänks vara utsatta för brott rättstrygghet, gott bemötande och stöd samt vid behov omgående kris- och behandlingsinsatser. Samverkan ska präglas av ett konsekvent barnperspektiv inte verksamhetsperspektiv. Barnets bästa ska vara i fokus under processen.¹⁰

⁷ Rikspolisstyrelsen, *Delredovisning av regeringsuppdrag att ta fram gemensamma nationella riktlinjer för samverkan kring barn som misstänks vara utsatt för brott och kriterier för landets barnahus, 2009 (finns på ämnessidan)*.

⁸ Ibid s. 9.

⁹ Ibid s. 8.

¹⁰ Ibid s. 9.

Samverkan förutsätter att varje myndighetsutövare agerar inom sitt ansvars- och kompetensområde och att myndigheternas olika roller är klara och tydliga. Varje myndighet genomför självständigt sina utredningar och ansvarar för sina beslut. För att få en fungerande samverkan krävs styrning, struktur och samsyn hos de inblandade myndigheterna.¹¹

Vid samverkan hålls regelbundna möten mellan de samverkande myndigheterna där även Åklagarmyndigheten är representerad, oftast genom en teamledare eller barnåklagare. Det bör finnas en samordnarfunktion vid barnahuset för att de parallella utredningarna inte ska försvåra arbetet. Samordnaren fungerar som kontaktperson för samverkansparterna.¹²

Barnafrid har, på uppdrag av regeringen, utvärderat huruvida den samverkan som sker inom barnahuset uppfyller befintliga kriterier samt att de nationella riktlinjerna är ändamålsenliga. Det efterfrågas i utvärderingen bl.a. att en översyn görs av de nationella riktlinjerna i samråd med alla barnahusens samverkanspartners.¹³ Någon sådan översyn är dock ännu inte genomförd varför tidigare framtagna riktlinjer alltjämt gäller.

3.2 Närmare om samråd

När det finns ett barnahuset sker samverkan i enskilda ärenden främst genom att samråd hålls angående handläggningen och hur åtgärderna bäst samordnas. Vid ett samråd bör företrädesvis ansvarig handläggare vid socialtjänsten, polis, åklagare samt företrädare för hälso- och sjukvård delta.

Samrådsgruppen sammankallas i huvudsak för att åtgärder under förundersökningen, såsom förhör med barnet, läkarundersökning, tvångsmedel, förhör med misstänkt osv. ska samordnas med socialtjänstens insatser för barnet och familjen. Samråd bör därför hållas i nära anslutning till att polisanmälan görs.

Vid samråd är det viktigt att dokumentation sker.¹⁴ Det är samverkansparternas gemensamma ansvar att så sker och det kan regleras i de lokala samverkansavtalen. Det bör antecknas uppgifter om tid, plats, närvarande samt kortfattat om vad som sker vid samrådet. I de fall då polisanmälan görs vid samrådet, bör det även antecknas att anmälan överlämnats till polis/åklagare.

¹¹ Rikspolisstyrelsen, *Delredovisning av regeringsuppdrag att ta fram gemensamma nationella riktlinjer för samverkan kring barn som misstänks vara utsatt för brott och kriterier för landets barnahuset*, 2009, s. 7 (finns på ämnessidan).

¹² Ibid s. 10.

¹³ Barnafrid, nationellt centrum för kunskap om våld mot barn, vid Linköpings universitet, *Slutrapport utvärdering av barnahuset*, 2019.

¹⁴ Rikspolisstyrelsen, *Delredovisning av regeringsuppdrag att ta fram gemensamma nationella riktlinjer för samverkan kring barn som misstänks vara utsatt för brott och kriterier för landets barnahuset*, 2009, s. 12 (finns på ämnessidan).

Samråd kan i vissa fall även hållas i aidentifierade ärenden om det i särskilda fall är oklart om en anmälan ska göras. För det fall att åklagaren närvarar vid ett sådant samråd är deltagandet begränsat till att ge upplysningar i juridiska frågor såsom t.ex. huruvida preskription inträtt eller närmre upplysa om innehållet i en straffbestämmelse. Det är inte åklagarens sak att avgöra eller ge råd angående huruvida anmälan ska göras eller inte. För mer information om samråd - se RÄV 2022:3 *Barnförhör m.m. Även något om vuxna med osynliga funktionsnedsättningar*.

En utvärdering av barnhusen gjord 2010 visade på ett tydligt samband mellan åklagarnärvaro på barnhusen och åtalsfrekvens. Bristande åklagarnärvaro vid samråd och barnförhör konstaterades innebära en risk för sämre utredningskvalitet. En annan slutsats var att det är viktigt med rutiner för samrådstillfällen och inbokning av barnförhör. Det måste också finnas beredskap för att i mer akuta fall med kort varsel hålla samråd eller barnförhör.¹⁵

3.3 Barnafrid och NCK

Barnafrid vid universitetet i Linköping är ett nationellt kunskapscentrum med uppdrag att samla och sprida kunskap om våld och andra övergrepp mot barn.

Barnafrid riktar sig till yrkesverksamma som i sitt arbete möter eller hanterar frågor rörande barn och unga som utsatts för våld och andra övergrepp. Målet för kunskapscentrumet är att bidra till ett förbättrat förebyggande arbete samt att utveckla effektiva insatser för att skydda och stödja barn som utsatts för våld och andra övergrepp genom att samla och sprida kunskap. Barnafrid har en kunskapsbank¹⁶ med artiklar m.m. från såväl nationell som internationell forskning om barn som utsatts för våld och andra övergrepp.

Även Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) i Uppsala har en kunskapsbank¹⁷ med ett brett innehåll med material på olika nivåer. Här finns myndighetspublikationer, rapporter, informationsmaterial, forskningsöversikter, metodhandböcker och statistik m.m. I kunskapsbanken finns information att inhämta även vad gäller övergrepp mot barn och om exempelvis funktionsnedsättning och neuropsykiatriska symptom.

¹⁵ A. Kaldal m.fl., *Barnahusutredningen*, 2010.

¹⁶ Se kunskapsportalen på barnafrid.se.

¹⁷ Se kunskapsbanken på nck.uu.se.

4 Anmälningsskyldighet

4.1 Anmälan till socialnämnden

Var och en som får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa bör, enligt 14 kap. 1 c § socialtjänstlagen (2001:453) (SoL), anmäla detta till socialnämnden. Denna bestämmelse är att se som en uppmaning till allmänheten och är inte straffsanktionerad.

Enligt 14 kap. 1 § SoL föreligger däremot en skyldighet för bl.a. myndigheter samt anställda vid myndigheter som arbetar med barn och ungdomar inom hälso- och sjukvård eller socialtjänst att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa. Det gäller också exempelvis hälso- och sjukvårdspersonal, som är egna företagare eller är privat anställda. Alla uppgifter som kan vara av betydelse för utredning av ett barns behov av stöd och skydd ska lämnas till socialnämnden. Denna anmälningsskyldighet är obligatorisk.

Enligt paragrafens tredje stycke gäller anmälningsskyldigheten även de som är verksamma inom familjerådgivning. Här är dock anmälningsskyldigheten begränsad till sådana fall då barnet utnyttjas sexuellt eller utsätts för fysisk eller psykisk misshandel i hemmet.

Alla verksamheter som har anmälningsskyldighet enligt 14 kap. 1 § SoL bör ha tydliga rutiner för anmälan till socialnämnden. Åklagarmyndigheten har hittills ansett att verksamheten inte omfattas av denna anmälningsskyldighet. Myndigheten har inte några riktlinjer eller rutiner för sådan anmälan.¹⁸

Den anmälningsskyldighet som nu beskrivits rör alltså anmälan till socialnämnden och inte anmälan till rättsvårdande myndigheter. JO har uttalat att anmälningsskyldigheten är absolut för varje myndighet för sig och det är inte möjligt att hänvisa till att det åligger annan myndighet att göra anmälan.¹⁹ Anmälningsskyldigheten är ett personligt ansvar som i princip inte kan överlåtas till någon annan. Även polis omfattas av denna anmälningsskyldighet. Ett åsidosättande av skyldigheten kan föranleda ansvar för tjänstefel eller disciplinpåföljd.²⁰ Inget hindrar att en åklagare förvissas om att polisen har fullgjort sin anmälningsskyldighet.

¹⁸ En utredning arbetar med frågan om huruvida anmälningsskyldighet enligt 14 kap. 1 § SoL ska utökas till att omfatta fler yrkesgrupper; *Utredning om utbyte och inhämtning av uppgifter i socialtjänsten för att förebygga brott och öka skyddet för barn (S 2022:A)*.

¹⁹ JO 2004/05 s. 299.

²⁰ Se NJA 2014 s. 910 angående ansvar för tjänstefel vid underlåtenhet att anmäla enligt 14 kap. 1 § SoL.

Anmälnings- och uppgiftsskyldigheten bryter, enligt 10 kap. 28 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (OSL), sekretessen mellan myndigheter. Stöd för att lämna ut uppgifter kan även grundas på generalklausulen i 10 kap. 27 § OSL.

Enligt Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2014:6) om handläggning av ärenden som gäller barn och unga, bör misstanke om brott mot ett barn, skyndsamt polisanmälas om det inte strider mot barnets bästa. Socialnämnden har således en möjlighet, men inte någon absolut skyldighet, att anmäla misstanke om brott mot barn till polis. Det måste dock med utgångspunkt i socialtjänstens skyldighet att värna om barn och ungdom ses som en grundprincip att polisanmälan sker.²¹ Även om utgångspunkten är att anmälan bör göras, så ska en prövning alltid ske i varje enskilt fall huruvida en anmälan kan anses vara till barnets bästa.

I regel görs polisanmälan innan eller samtidigt med att socialtjänstens utredning enligt SoL påbörjas. I vissa fall krävs det dock att några inledande åtgärder vidtas för att kunna bedöma om det finns grund för att polisanmäla. Om polisanmälan görs bör nämnden samråda med polis eller åklagare innan vårdnadshavare underrättas om att socialtjänsten har inlett en utredning (se SOSFS 2014:6).

Inom socialtjänsten råder enligt huvudregeln i 26 kap. 1 § OSL sekretess för uppgift om enskilda förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon honom eller henne närstående lider men. Ett viktigt undantag görs i 10 kap. 21 § OSL. Vid misstanke om brott enligt 3, 4 och 6 kap. brottsbalken (1962:700) (BrB) eller brott som avses i lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor, mot någon som inte fyllt 18 år, bryts sekretessen och uppgiften får lämnas till åklagare eller polis.

Rör misstanken något annat brott bryts sekretessen, enligt 10 kap. 23 § OSL, om straffminimum för det aktuella brottet är fängelse i minst ett år. För försöksbrott gäller att straffminimum för fullbordat brott måste uppgå till fängelse i minst 2 år. Detta undantaget försök till brott för vilka det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i ett år och där gärningen innefattat försök till överföring av sjukdom som i smittskyddslagen (2004:168) definieras som allmänfarlig.

Socialnämndens beslut att göra en polisanmälan är ett handläggningsbeslut som inte kan överklagas. Socialnämnden behöver inte peka ut någon misstänkt gärningsperson utan det är misstanken om brott som anmäls. Socialnämnden har ingen skyldighet att i förväg underrätta barnet eller dess vårdnadshavare om att anmälan görs.

²¹ Prop. 1998/99:133 s. 13.

4.2 Underrättelseskyldighet till Socialstyrelsen vid vissa grova brott

Socialstyrelsen har till uppgift att utreda bakgrunden till mycket allvarliga våldsbrott mot barn och till dödligt våld mot barn och i parrelation. Utredningen ska klarlägga vad som har föregått respektive brott, möjliga orsaker till brottet och vilka åtgärder som hade kunnat vidtas för att skydda, stödja eller hjälpa brottsoffret. Det övergripande syftet är att ge regeringen underlag för beslut om åtgärder som ska förbygga sådana brott. Detta framgår av lagen (2007:606) om utredningar för att förebygga vissa skador och dödsfall.

En utredning ska enligt 2 § i lagen (2007:606) om utredningar för att förebygga vissa skador och dödsfall genomföras när ett brott har begåtts mot ett barn och det finns anledning att anta att brottet har samband med något förhållande som har inneburit att barnet varit i behov av skydd om

- barnet har avlidit med anledning av brottet
- barnet har utsatts för grov misshandel eller synnerligen grov misshandel av en närstående eller tidigare närstående person
- brottet utgör försök, förberedelse eller stämpling till mord eller dråp eller försök eller förberedelse till barnadråp
- brottet utgör försök, förberedelse eller stämpling till grov misshandel eller synnerligen grov misshandel och är begånget av en närstående eller tidigare närstående person.²²

En utredning ska även genomföras när det annars finns särskilda skäl att utreda en händelse enligt ovan och det finns anledning att anta att den har samband med något förhållande som har inneburit att barnet varit i behov av skydd. Ett exempel skulle kunna vara när det i juridisk mening inte kan sägas att ett barn har avlidit eller skadats till följd av ett brott, såsom t.ex. då åtal har ogillats på grund av ansvarsfrihet enligt 24 kap. BrB eller då gärningspersonen p.g.a. en psykisk störning inte i straffrättslig mening har handlat med uppsåt.

En utredning ska genomföras även när ett barn har avlidit utomlands, om barnet vid dödsfallet var svensk medborgare eller hade sin hemvist i Sverige.

Åklagare och polis, som handlagt en misstanke om sådant brott som avses i 2 §, är skyldiga att underrätta Socialstyrelsen om ett beslut att inte inleda eller att lägga ned förundersökning eller utredning enligt 31 § lagen (1964:167) om unga lagöverträdare (LUL). Även andra beslut som innebär

²² För innebörd, se begreppet "närstående eller tidigare närstående" i 4 kap. 4 a § första stycket BrB och begreppet "närstående" i 29 kap. 2 § 8 BrB. Vägledning för vad som menas med dessa begrepp kan hämtas från förarbetena till dessa bestämmelser, prop. 1997/98:55 s. 132 och prop. 2002/03:53 s. 111.

att en åklagare avslutar en förundersökning eller utredning enligt 31 § LUL utan att åtal eller bevistalan enligt 38 § LUL väcks omfattas av underrättelseskyldigheten. Om åtal eller bevistalan väckts ska åklagaren, efter att domstolens dom eller slutliga beslut har vunnit laga kraft, underrätta Socialstyrelsen om domen eller beslutet.²³

Socialstyrelsen får som huvudregel inte inleda en utredning förrän en underrättelse inkommit till myndigheten. Då syftet med utredningarna, såvitt avser brott mot barn, är att ge regeringen underlag för beslut om åtgärder som har som mål att förebygga att barn far illa, är det självklart av stor vikt att underrättelseplikten fullgörs.

Närmare information om vad underrättelsen ska innehålla och vem den ska skickas till finns på ämnessidan Underrättelseskyldighet till Socialstyrelsen på Rånet. En blankett att använda för underrättelsen finns i Cåbra.

²³ 4 § lagen (2007:606) om utredningar för att förebygga vissa skador och dödsfall.

5 Förundersökningen

5.1 Förundersökningsledning och krav på skyndsamhet

Frågor om ledning av förundersökning regleras närmare i Åklagarmyndighetens föreskrifter och allmänna råd om ledning av förundersökning i brottmål (ÅFS 2005:9). När det gäller brott som riktats mot barn ska åklagaren leda förundersökningen enligt följande.

- Åklagaren är i huvudsak alltid förundersökningsledare vid utredning av brott innefattande våld eller hot om våld mot närstående eller tidigare närstående samt sexualbrott mot någon som är under 18 år. Det saknar betydelse om det finns någon skäligen misstänkt person.
- Åklagare är alltid förundersökningsledare om någon under 15 år ska höras under utredningen och det gör att det är påkallat att åklagare leder förundersökningen. Bestämmelsen bör tillämpas om åklagarens närvaro krävs vid förhöret, om åklagare bör ta ställning till formerna för förhöret eller om åklagare bör ta ställning till om barnet överhuvudtaget ska höras under utredningen.

I övrigt innebär föreskrifterna i korthet att åklagare i många fall ska gå in som förundersökningsledare, så snart det finns en skäligen misstänkt person i ärendet. En åklagare kan, utöver vad som följer av regelverket, alltid ta över förundersökningsledningen i ett enskilt fall om det är lämpligt.

Tiden från anmälningstillfället till åklagarinträde (då ärendet e-lottas) ska inte överskrida 48 timmar.²⁴

Förundersökningar angående brott mot barn ska bedrivas särskilt skyndsamt enligt 2 a § FuK om brottet riktats mot målsägandens liv, hälsa, frihet eller frid och det för brottet är föreskrivet fängelse i mer än sex månader.²⁵ Beslut i åtalsfrågan ska fattas så snart det kan ske och inom tre månader efter den tidpunkt då någon skäligen kan misstänkas för brottet.

Tidsfristen ska registreras i Cåbra och det är viktigt att detta sker på ett korrekt sätt.²⁶ Åklagaren bör fortlöpande ta ställning till om skäligen misstanke

²⁴ RåV SUB – utredningsmetod för särskilt utsatta brottsoffer (publiceras 2023).

²⁵ Det saknas egentliga lagförarbeten till bestämmelsen som skulle kunna vara till hjälp för tolkningen av vilka brott som ska anses omfattas av avgränsningen. Viss ledning kan dock hämtas ur promemorian Ds 2013:30 s. 220–236.

²⁶ Avsnitt 6.16.1 Ärendehanteringshandboken.

uppnåtts mot en utpekad person och i så fall omgående registrera en bevakning för fristen samt meddela polisen.

Tidsfristen får överskridas endast om det är motiverat med hänsyn till utredningens beskaffenhet eller andra särskilda omständigheter. Sådana omständigheter kan exempelvis vara att ett flertal barnförhör behöver hållas, att det finns flera målsägande eller misstänkta i samma ärende eller att utredningsåtgärder behöver vidtas utomlands. Däremot kan organisatoriska svårigheter eller bristande resurser inte motivera att tidsfristen överskrids.²⁷

Skyndsamhetskravet innebär att ett ärende inte får bli liggande hos åklagare i avvaktan på direktiv eller beslut. Åklagaren måste även kontinuerligt följa upp och bevaka att direktiven följs. I ärenden som rörbrott mot barn ställs särskilt stora krav på aktivitet från förundersökningsledarens sida.²⁸

Endast undantagsvis och om det föreligger särskilda skäl bör förhör med barnet hållas senare än 14 dagar efter det att åklagaren beslutat att inleda förundersökning eller att överta förundersökningsledarskapet från polisen (se avsnitt 7.4).²⁹

I mer omfattande eller komplicerade utredningar bör en preliminär gärningsbeskrivning upprättas, med förteckning över befintlig stödbevisning, att användas för att strukturera och sortera utredningsmaterialet. Denna kan i ett senare skede av utredningen användas när den misstänkte delges misstanke.³⁰

I den här typen av ärenden är det vanligt med muntliga kontakter mellan åklagaren och förhørsledaren. Åklagaren bör efter sådan direktkontakt alltid skriftligen dokumentera de direktiv som lämnats. Ett alternativ är att polisen dokumenterar de muntliga direktiven och översänder dokumentationen till åklagaren.

Förundersökningar om brott mot barn kan vara svåra att utreda och innehåller ofta många komplicerade frågeställningar. De åklagare som handlägger barnärenden bör därför så snart det är möjligt beredas tillfälle att genomgå Åklagarmyndighetens kurser *Övergrepp mot barn – bas, sexuella övergrepp och våld*. Åklagare som handlägger barnärenden bör också erbjudas handledning.

²⁷ Se JO 2005/06 s. 95 ff.

²⁸ Ibid, se särskilt s. 101.

²⁹ RåV SUB – *utredningsmetod för särskilt utsatta brottsoffer* (publiceras 2023).

³⁰ Ibid.

5.2 Särskild företrädare för barn och målsägandebiträde

5.2.1 Särskild företrädare för barn

Grunder för att förordna särskild företrädare för barn

Syftet med lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn är att stärka möjligheterna att ta tillvara barnets rätt när en vårdnadshavare eller någon som står i ett nära förhållande till en vårdnadshavare kan misstänkas för brott mot barnet.³¹

Av 1 § följer att en grundläggande förutsättning för förordnande av särskild företrädare är att fängelse kan följa på det aktuella brottet och att misstanken är så stark att det finns skäl att inleda förundersökning. Misstanken kan exempelvis baseras på uppgifter från skolpersonal om egna iakttagelser eller om kontakter med barnet.³²

En särskild företrädare ska dock inte förordnas om det med hänsyn till barnet är obehövligt eller annars särskilda skäl talar mot ett det. Vid en sådan bedömning ska proportionalitetsaspekter beaktas. Är brottet lindrigt, där skadeverkningarna för barnet inte svarar mot eventuella olägenheter under och till följd av ett förordnande, kan detta vara särskilt skäl mot att utse företrädare.³³

Även om barnet omhändertagits enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) ska särskild företrädare förordnas om förutsättningar finns.³⁴

Förordnande enligt 1 § lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn

Första punkten behandlar det fall när misstanke om brott riktar sig mot en eller båda vårdnadshavarna. Särskild företrädare ska då som huvudregel förordnas för barnet.

Av andra punkten framgår att detsamma gäller när det kan befaras att en vårdnadshavare p.g.a. sitt förhållande till den misstänkte inte kommer ta tillvara barnets rätt. I dessa fall är det alltså avgörande vilken relation vårdnadshavaren har till den som kan misstänkas för brottet. Det finns ingen presumtion för att vårdnadshavaren och barnet har motstående intressen. Det saknar således betydelse om den misstänkte även är närstående till barnet, såsom t.ex. ett syskon.

³¹ Prop. 1998/99:133 s. 18 f.

³² Ibid s. 25.

³³ Thornefors, lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn 1 §, Karnov 2022-12-28 (JUNO).

³⁴ Prop. 1998/99:133 s. 26.

Förordnande enligt 2 § lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn

Utgångspunkten är att en vårdnadshavare inte bör utestängas från sin beslutanderätt i större utsträckning än vad som är nödvändigt.³⁵ Huvudregeln är därför att en vårdnadshavare, som inte är gift eller sammanboende med en misstänkt vårdnadshavare eller står i sådant förhållande till den misstänkte som beskrivs i 1 §, ska förordnas att ensam ta tillvara barnets rätt. Undantaget är de situationer då det med hänsyn till vårdnadshavarnas förhållande till varandra eller någon annan särskild omständighet kan antas vara till barnets bästa att en särskild företrädare för barn förordnas.

Vid bedömningen av vad som är till barnets bästa ska utredas om det finns någon omständighet som gör att den andre vårdnadshavaren inte är lämplig att företräda barnet. Det krävs då att ett underlag, exempelvis upplysningar från socialtjänsten, inhämtas. En pågående vårdnadstvist mellan vårdnadshavarna är normalt sett inte tillräckligt för att motivera att särskild företrädare förordnas, men en mer djupgående konflikt kan utgöra skäl för ett förordnande.³⁶

Högsta domstolen (HD) har i ett rättsfall uttalat att bedömningen av vad som utgör barnets bästa inte bara behöver inbegripa vårdnadshavarnas förhållande till varandra. Man bör även i viss mån kunna beakta omständigheter hänförliga enbart till den icke brottsmisstänkte vårdnadshavaren och dennes relation till barnet. I aktuellt fall visade utredningen att det fanns en konflikt mellan föräldrarna, men också att den icke brottsmisstänkte vårdnadshavaren var psykiskt skör samt att barnet varit i konflikt med båda sina föräldrar och saknade tillit till dem. HD konstaterar att det som framkommit om vårdnadshavarnas förhållande till varandra, om den icke brottsmisstänkte vårdnadshavaren samt om barnets relation till denne utgör sådana särskilda omständigheter som kan motivera att en särskild företrädare förordnas.³⁷

Framställan och interimistiskt förordnande

När förutsättningar finns bör en framställan om förordnande av särskild företrädare inges till tingsrätten så snart möjligt efter att förundersökning inletts. Detsamma gäller framställan om att den vårdnadshavare som inte är misstänkt ska förordnas att ensam företräda barnet.

Domstolen kan, på åklagarens begäran, enligt 6 § lagen om särskild företrädare för barn fatta interimistiskt beslut i frågan. Det innebär att beslut fattas utan att vårdnadshavaren, som är åklagarens motpart i ärendet vid tingsrätten, bereds möjlighet att yttra sig över ansökan. Ett sådant beslut får fattas om det kan antas vara nödvändigt för att barnets rätt ska kunna tas till vara. Det finns ofta ett behov av att hålla förhör med och/eller läkarundersöka

³⁵ Prop. 1998/99:133 s. 41.

³⁶ Ibid. s. 42.

³⁷ NJA 2004 s. 417.

barnet utan att vårdnadshavaren i förväg får kännedom om detta och kan påverka barnet eller på annat sätt undanröja bevisning.

Om tingsrätten har meddelat ett interimistiskt beslut får expediering av beslutet anstå till dess att det kan ske utan men för utredningen, dock längst till sjätte vardagen efter det interimistiska beslutet.³⁸

Om en framställan avser att den andra vårdnadshavaren ska förordnas som särskild företrädare, bör en framställan om förordnande av målsägandebiträde ges in eftersom behovet av juridiskt biträde kvarstår. Åklagaren bör då överväga när en sådan framställan tidsmässigt är lämpligt att inge.

Framställningen omfattas av bestämmelserna om sekretess i 18 kap. 1 § och 35 kap. 1 § OSL. En framställning om förordnande av särskild företrädare för barn handläggs som ärende vid domstolen och är sekretessbelagd enligt 36 kap. 1 § OSL.

Den särskilda företrädarens ansvar

En särskild företrädare för barn kan beskrivas som ett kvalificerat målsägandebiträde med en vårdnadshavares befogenheter i frågor som rör förundersökningen och rättegången. Kallelser och underrättelser som annars skulle ha ställts till vårdnadshavarna ska skickas till den särskilda företrädaren. Den särskilda företrädaren träder i dessa frågor in i stället för vårdnadshavarna, oavsett om misstankarna enbart gäller en av dem. Det innebär t.ex. att om socialtjänsten eller skola/förskola är behjälpliga i samband med att barnet ska höras eller läkarundersökas får socialtjänsten inte underrätta vårdnadshavarna om detta.³⁹

Den särskilda företrädaren är den enda som har rättslig befogenhet att lämna tillstånd till förhör, till formerna för transport till förhör och andra åtgärder i utredningen som rör barnet. Av detta följer att det också är den särskilda företrädaren som ansvarar för att barnet exempelvis kommer till ett förhör. Transporten kan rent praktiskt självklart genomföras på olika sätt. Av hänsyn till barnets bästa bör dock en för barnet känd och trygg person följa med i samband med transport. Inför transport till t.ex. ett förhör bör därför särskilda företrädaren eller eventuellt utredaren ta kontakt med skola, förskola eller annan plats där barnet vistas, för att ta reda på vem som är bäst lämpad för att följa barnet. Med beaktande av barnets ålder och mognad, ska barnet före förhöret informeras om anledningen till förhöret, var det ska ske och hur det brukar gå till. Denna information bör lämpligen lämnas av den särskilda företrädaren. Den särskilda företrädarens agerande ska helt och hållet styras av barnets bästa och företrädaren ska se till att barnets rättigheter tas till vara och att barnets integritet respekteras. En viktig uppgift för den särskilda före-

³⁸ 2 a § Förordning (1999:998) om särskild företrädare för barn.

³⁹ Prop 1998/99:133 s. 42 f.

trädaren är att vara ett stöd för barnet och se till att det skapas en bra och trygg atmosfär vid genomförande av förhör och andra åtgärder.⁴⁰

Om barnet inte vill medverka i t.ex. förhör eller läkarundersökning, ska den särskilda företrädaren väga in detta i bedömningen av huruvida utredningsåtgärden ska vidtas. I bedömningen måste samtidigt hänsyn tas till vikten av att utreda brottsmisstankar för att kunna ge barnet skydd mot fortsatt brottslighet samt det stöd och den behandling barnet kan ha behov av. Utgångspunkten bör vara att det ligger i barnets intresse att utredningsåtgärderna kommer till stånd. Den särskilda företrädaren bör verka för att åtgärderna genomförs på det sätt som är bäst för barnet.⁴¹

Det är även den särskilda företrädaren som avgör om barnet ska yrka skadestånd.⁴² Även om barnet med stigande ålder och mognad själv kan kallas till och lämna samtycke till t.ex. förhör och läkarundersökning,⁴³ bör det som huvudregel förordnas särskild företrädare även för äldre barn. Detta bl.a. med hänsyn till att barnet inte själv har rättslig befogenhet att ta ställning till frågan om skadestånd.

Underrättelse till vårdnadshavaren efter utredningsåtgärd

Åklagaren har efter att ett interimistiskt beslut meddelats enligt 7 § lagen om särskild företrädare för barn ett ansvar för att vårdnadshavare, så snart det kan ske utan men för utredningen, underrättas om de utredningsåtgärder, såsom t.ex. barnförhör, som vidtas ifråga om barnet. Skyndsamhetskravet medför att informationen normalt bör lämnas omgående i anslutning till att åtgärden vidtagits, t.ex. per telefon. Uppgiften kan delegeras till utredaren.⁴⁴

5.2.2 Målsägandebiträde

När en vårdnadshavare har förordnats att ensam företräda barnet bör även ett målsägandebiträde förordnas. Det finns däremot inte något behov av att förordna ett målsägandebiträde för barnet när särskild företrädare förordnats eftersom en särskild företrädare har alla de uppgifter som ett målsägandebiträde har.

Ett barn som utsatts för vålds- eller sexualbrott har rätt till målsägandebiträde. Det åligger åklagaren att bevaka att målsäganden får ett målsägandebiträde och att framställan till tingsrätten görs snabbt. Även om målsäganden eller dess vårdnadshavare inte har uttryckt önskemål om förordnande av målsägandebiträde måste frågan övervägas av åklagaren.⁴⁵ Åklagare är alltid

⁴⁰ Prop 1998/99:133 s. 42 f.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid s. 17.

⁴⁴ Ibid s. 46.

⁴⁵ Se SOU 2007:6 s 223 med där gjord hänvisning till RÅ-A 2004/0538 och 2004/0658.

skyldig att anmäla målsägandens önskemål om målsägandebitråde till rätten.⁴⁶ Förordnande kan ske även utan begäran av målsäganden. Det är rättens uppgift, inte åklagarens, att pröva om och när behov av biträde finns.⁴⁷ En åklagare har inte någon självständig rätt att överklaga rättens beslut att inte förordna målsägandebitråde.⁴⁸

Målsägandebiträdets allmänna uppgift är att vara ett stöd för målsäganden både juridiskt och personligt. Målsägandebiträdet får dock inte överta någon uppgift som ankommer på vårdnadshavaren och har ingen möjlighet att verka på egen hand utan fullmakt från huvudmannen.

Vid utredningar enligt 31 § LUL finns det dock inget lagligt stöd för att förordna målsägandebitråde eller särskild företrädare.

5.2.3 Särskilt förordnad vårdnadshavare

Socialtjänsten kan göra framställan till tingsrätten om att en särskilt förordnad vårdnadshavare ska förordnas om den eller de som har vårdnaden om ett barn vid utövandet av denna gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, se 6 kap. 7 § FB.

Det krävs då dels att barnet befinner sig i en sådan risksituation att ett ingripande enligt 1 § 2 st. LVU kan komma i fråga, dels att risksituationen kan antas bli bestående. Ett ingripande enligt LVU kan ske, om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas.

Av 6 kap. 10 d § FB följer att i fall då det finns behov av att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare, men det saknas en lämplig person att förordna och särskilda skäl föreligger, kan rätten flytta vårdnaden till en tillfällig vårdnadshavare. I uppdraget som tillfällig vårdnadshavare ingår inte att tillse den faktiska vårdnaden om barnet. Bestämmelsen är avsedd att tillämpas restriktivt och är främst tänkt att användas när det förekommit dödligt eller mycket allvarligt våld inom familjen.⁴⁹

5.2.4 När vårdnadshavare inte tillvaratar barnets intresse

När barnet utsatts för brott av utomstående och målsägandebitråde förordnats, kvarstår vårdnadshavarnas beslutanderätt i frågor som rör utredningen och förhandlingen. Situationen kan då uppstå att vårdnadshavarna inte

⁴⁶ Angående innebörden av denna anmälningsskyldighet, se ÅM tillsynsbeslut 2018:14.

⁴⁷ Se JO 2004/05 s. 90.

⁴⁸ HD:s beslut i mål Ö 5456–18 den 29 januari 2019.

⁴⁹ Prop. 2020/21:150 s. 135 f.

verkar för barnets bästa, vilket påverkar målsägandebiträdets möjligheter att agera för barnet.

JK har i ett beslut gjort uttalanden om en situation där ett målsägandebiträde var förordnat för en 16-årig flicka (omhändertagen enligt LVU). Vårdnadshavaren hade inte utfärdat någon rättegångsfullmakt. Tingsrätten ogillade flickans skadeståndsanspråk utan att klarlägga om målsägandebiträdet hade fullmakt att företräda flickan. Vårdnadshavaren vägrade sedan att utfärda den rättegångsfullmakt för målsägandebiträdet som behövdes för att kunna företräda flickan i hovrätten. Överklagandet avvisades därför och flickans skadeståndsanspråk prövades därmed inte i hovrätten. JK uttalade kritik mot tingsrätten samtidigt som det konstaterades att det var mycket olyckligt och i grunden oacceptabelt att ett barn som utsatts för ett allvarligt brott inte kunnat få sitt anspråk prövat inom ramen för brottmålet.⁵⁰

Det finns dessvärre inte något bra svar på hur åklagaren kan agera i denna situation. Om det finns någon form av förhållande mellan den som är misstänkt och vårdnadshavaren kan det finnas en möjlighet att argumentera för att rätten ska förordna en särskild företrädare enligt 1 § andra punkten i lagen om särskild företrädare för barn. I andra fall återstår endast möjligheten för åklagaren att, om förutsättningar finns, uppmärksamma socialnämnden på att det kan finnas behov av en särskilt förordnad vårdnadshavare.

5.3 Tvångsmedel

5.3.1 Frihetsberövande

Det är vanligt att det föreligger risk för såväl kollusion som recidiv i ärenden gällande brott mot barn och då särskilt i början av förundersökningen. I dessa fall finns skäl att överväga personella och reella tvångsmedel.

Ofta föreligger en risk för att utredningen försvåras genom att den misstänkte kan påverka målsäganden, men självklart finns även en risk för påverkan av andra förhörspersoner som kan finnas i kretsen kring misstänkt och målsäganden. Särskilt stark risk finns det när den misstänkte är närstående till barnet. I samband med målsägandeförhöret är faran stor att barnet frågas ut och utsätts för påtryckningar. Även i de fall där den misstänkte redan, t.ex. genom socialtjänsten, underrättats om att anmälan gjorts, bör åklagaren därför i anslutning till att förhör med barnet har hållits överväga att hämta misstänkt till ett förhör.

Bedömningen av risken för att den misstänkte ska fortsätta sin brottsliga verksamhet görs vanligtvis med utgångspunkt i belastningsregistret. När förundersökningen gäller upprepade brott, exempelvis vid grov fridskränkning,

⁵⁰ JK:s beslut 2015-01-28 (Dnr 2244-14-40).

kan risken för recidiv dock vara så stor att det finns häktningsskäl trots att den misstänkte inte tidigare är dömd för brott.

5.3.2 Hämtning till förhör av målsägande eller vittne under 15 år

Enligt 23 kap. 7 § 4 st. RB och 6 § 2 st. FuK får ett vittne eller annan som inte är misstänkt hämtas till förhör endast om det föreligger skäl av särskild vikt för åtgärden. Reglerna om hämtning till förhör får formellt tillämpas även på den som är under 15 år.

Utrymmet för att genom tvångsåtgärder inställa den som är under 15 år till förhör får dock i praktiken anses vara mycket begränsat och bör som huvudregel inte komma ifråga.⁵¹

JO har berört frågan under vilka förutsättningar ett barn, som är målsägande eller vittne, kan hämtas till förhör.⁵² Brottets svårhetsgrad och barnets ålder och mognad är omständigheter som då särskilt måste beaktas. Endast vid de allra allvarligaste brotten finns det med hänsyn till behovs- och proportionalitetsprinciperna utrymme för att besluta om att hämta ett barn under 15 år till förhör.

Utrymmet för att besluta om hämtning till förhör av ett barn som närmar sig 15-årsgränsen är större än för ett yngre barn. Även vikten av att få till stånd ett förhör med barnet måste beaktas. Det måste därför göras en noggrann bedömning av vilka uppgifter barnet kan tänkas kunna lämna under förhöret, bevisvärdet av dem och nödvändigheten av förhöret i ljuset av övrig bevisning.

Om ett hämtningsbeslut meddelas avseende ett barn måste hämtningen, oavsett barnets ålder, ske på ett diskret sätt och med all den hänsyn som förhållandena påkallar. Det innebär att endast i undantagsfall får hämtning utföras av uniformerad polis eller på ett ställe där det kan väcka uppmärksamhet. Det är av särskild vikt att hämtning inte sker i skolan annat än när mycket speciella skäl föreligger. Åklagare bör i samband med hämtningsbeslutet ange hur och under vilka former hämtningen ska verkställas.

Ett vittne under 15 år bör följas till förhöret av någon person som barnet känner eller har förtroende för, på samma sätt som då barnet är målsägande. Vårdnadshavare ska bli informerade om att ett hämtningsbeslut verkställts. Åtgärderna ska dokumenteras.

⁵¹ JO 1995/96 s. 89.

⁵² Se bl.a. JO 1995/96 s. 89 om rättsliga förutsättningar för inställelse av ett barn för förhör och läkarundersökning utan vårdnadshavarens samtycke, JO 1996/97 s. 86 om hämtning med uniformerad polispersonal av en 15-årig elev i skolan och JO 2001/02 s. 51 om en polismyndighets handläggning av en mordutredning med barn inblandade, det s.k. Kevinärendet.

När barnet självt har uppnått en tillräcklig ålder och mognad uppstår normalt inte några rättsliga problem av de slag som hanteras i ovan refererade beslut eftersom barnet då själv kan ta till vara sin rätt. I RB dras en tydlig gräns vid 15 år eftersom ett barn som uppnått den åldern är skyldigt att vittna under straffansvar.

5.3.3 Husrannsakan och beslag

Förutsättningarna för husrannsakan regleras i 28 kap. RB. Brott mot barn är ofta begångna i barnets hemmiljö och det kan därför finnas behov av att ta beslut om husrannsakan för eftersökande av föremål för beslag. Enligt 27 kap. 1 § RB får föremål som kan antas ha betydelse för en utredning om brott eller vara avhänt någon genom brott tas i beslag. Det kan vara t.ex. ett tillhygge barnet beskrivit eller lagringsmedia som datorer och telefoner.

Ett husrannsaksbeslut är också nödvändigt för att kunna dokumentera eller undersöka brottsplatsen. Vid förundersökning avseende barnfridsbrott är det ofta viktigt med en noggrann dokumentation av t.ex. bostaden. För mer information om kriminalteknisk undersökning av brottsplatsen – se RåV 2022:31 *Forensiska undersökningar – en handläggningsvägledning för åklagare*.

Tidigare har skriftliga och elektroniska meddelanden mellan barnet och dess familjemedlemmar fallit under bestämmelsen om förbud mot beslag av skriftligt meddelande mellan närstående i 27 kap. 2 § RB. Dessa regler ändrades den 1 juni 2022 och meddelanden mellan närstående omfattas inte längre av beslagsförbudet – se RåV 2022:22 *Beslag och genomsökning på distans*.

6 Avslutande av förundersökningen och åtal

6.1 Förundersökningens avslutande

Den misstänkte och dennes försvarare har enligt 23 kap. 18 § RB en rätt att fortlöpande under förundersökningen, i den mån det kan ske utan men för utredningen, ta del av det som förekommit under denna. Rätten till insyn inträder efter att den misstänkte delgetts misstanke om brott. Efter slutförande av utredningen följer av 23 kap. 18 a § RB att insynsrätten enbart kan inskränkas när en uppgift skyddas av sekretess. Detta regleras av de s.k. kollisionsbestämmelserna i 10 kap. 3 och 3 a §§ i OSL.

Det är ofta tillräckligt att den misstänkte och försvararen tar del av inspelningen av barnförhöret hos polisen. Det bör noteras i förundersökningsprotokollet att så skett. I de fall då det begärs att en inspelning lämnas ut får en prövning göras utifrån ovanstående regleringar. Även förundersökningsmaterial som är skyddat av sekretess enligt OSL kan dock enligt 10 kap. 4 § OSL lämnas ut till den misstänkte eller dennes försvarare med ett förbehåll som inskränker deras rätt att förfoga över materialet. För mer allmän information om partsinsynen – se RåV 2022:26 *Den misstänktes rätt till insyn i en brottsutredning*.

Barnkonventionen ger genom artikel 12 barn en rätt att bli hörda i alla frågor som berör dem (se kapitel 2). En förutsättning för detta är att barnet får information om processen som är anpassad till barnets ålder och mognad. Detta avser såväl beslut om att åtal ska väckas som ett beslut om att förundersökningen läggs ner. Vem som bör ge informationen till barnet får bedömas utifrån varje enskild situation. Det anses ofta ligga inom en särskild företrädarens ansvar att informera barnet om förundersökningens utgång, men det kan vara så att det bedöms lämpligare att exempelvis företrädare för socialtjänsten förmedlar beslutet till barnet.

Har det förordnats särskild företrädare för barn, målsägandebiträde och offentlig försvarare ska tingsrätten underrättas om att förundersökningen lagts ned för att domstolen ska entlediga de biträden som förordnats. Förordnande av särskild företrädare handläggs som ett ärende vid tingsrätten, skiljt från brottmålet. Detsamma gäller förordnande för den andre vårdnadshavaren att ensam företräda barnet. Det är därför av vikt att tingsrätten

underrättas på sätt som tydliggör att det även finns ett ärende som berörs av beslutet.⁵³

6.2 Beslut i åtalsfrågan

6.2.1 Rubriceringsfrågor

Vid vissa rubriceringar kan särskilda omständigheter vara av betydelse när det kommer till just brott mot barn. Ett sådant brott är misshandel där även ett ringa våld kan bedömas som misshandel av normalgraden om det riktar sig mot ett mindre barn, särskilt om den utförts av en närstående person, på en plats där barnet har rätt att känna sig tryggt, såsom bostaden, om gärningspersonen använt sig av ett tillhygge eller om misshandeln är följden av en uppfostringsmetod som tillämpas mot barnet med de risker för barnets hälsa och utveckling som en metod med fysisk bestraffning för med sig.⁵⁴

Vid upprepade brott mot barn begångna av en närstående eller tidigare närstående person bör övervägas om åtal kan väckas för grov fridskränkning enligt 4 kap. 4 a § BrB. Grov fridskränkning består av flera var och en för sig straffbelagda gärningar enligt 3 kap., 4 kap., 5 kap. 1 § och 2 §, 6 kap. eller 12 kap. BrB eller enligt 24 § lagen (1988:688) om kontaktförbud. Det är viktigt att beakta respektive brotts preskriptionstid.

6.2.2 Garantställning för vårdnadshavare och andra

Den som har vårdnaden om ett barn har ansvar för barnets personliga förhållanden och ska bl.a. tillgodose barnets behov av omvårdnad och trygghet samt skydda barnet mot kroppslig bestraffning och annan kränkande behandling, 6 kap. 1 och 2 §§ FB. Ett barns vårdnadshavare har en skyldighet att avvärja risker som hotar barnet. Vårdnadshavaren intar därmed en s.k. garantställning och kan som sådan bli ansvarig för exempelvis misshandel som begås mot barnet om vårdnadshavaren underlåter att ingripa. Garantställning kan även uppkomma för någon som, utan att vara vårdnadshavare, bor tillsammans med ett barn och deltar i omvårdnaden och fostran av barnet.⁵⁵ Därför bör åklagaren överväga möjligheten att väcka åtal mot vårdnadshavare eller sammanboende med vårdnadshavare i de fall någon av dessa underlåtit att ingripa till skydd för ett barn som exempelvis misshandlats eller utsatts för sexuella övergrepp.

6.2.3 Försvarande omständigheter

I de fall där den misstänkte är en till barnet närstående person bör den särskilda straffskärpningsgrunden i 29 kap. 2 § 8 p. BrB särskilt åberopas i

⁵³ Se 9–10 §§ lag (1999:997) om särskild företrädare.

⁵⁴ Se NJA 2017 s. 1129.

⁵⁵ Se NJA 2013 s. 588.

gärningsbeskrivningen om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos barnet i dess förhållande till den misstänkte. Det finns i och för sig inget som hindrar att domstolen vid straffmätningen beaktar en försvårande omständighet, även om åklagaren inte åberopat den i stämningsansökan. Det är dock av värde för den tilltalade och dennes försvar om åklagaren redan i stämningsansökan anger om det finns en omständighet som är att anse som försvårande och gör det tydligare för domstolen. Om någon annan straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § BrB föreligger bör även denna anges och åberopas i stämningsansökan. Andra exempel försvårande omständigheter som kan aktualiseras vid brott mot barn är om den tilltalade utnyttjat barnets skyddslösa ställning eller förmåga att värja sig, 29 kap. 2 § 3 p. BrB, eller om det förelegat ett s.k. hedersmotiv, 29 kap. 2 § 10 p. BrB.

7 Förhör med barn

7.1 Inledning

Reglerna om förundersökning är generellt hållna och gör inte någon egentlig skillnad mellan barn och vuxna. Under förundersökningen kan enligt 23 kap. 6 § RB förhör hållas med var och en som kan antas lämna uppgifter av betydelse för utredningen.

Ett förhör med någon som är under 18 år ska enligt 17 § FuK planeras och verkställas så att det inte uppkommer fara för att den hörde tar skada eller att onödigt uppmärksamhet väcks kring förhöret. Förhöret får inte göras mer ingående än omständigheterna kräver. Enligt 18 § FuK bör förhör med barn hållas av en person med särskild kompetens för uppgiften. När det gäller barn under 15 år som inte ska höras i rätten blir förhørsledarens kompetens särskilt viktig. Det är därför av vikt att förhørsledarna har genomgått Polismyndighetens barnförhørsledarutbildning eller motsvarande.

7.2 Kallelse till förhör

Normalt kallas den som ska höras till förhöret per brev eller telefon. Yngre barn kallas vanligen genom vårdnadshavare eller vad gäller målsäganden i vissa fall genom en särskild företrädare.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare utövar de enligt 6 kap. 13 § FB sina skyldigheter och rättigheter gentemot barnet tillsammans. Är en av vårdnadshavarna förhindrad att ta del i sådana beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan skjutas upp, bestämmer den andre ensam. En vårdnadshavare får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

Även när ett barn är omhändertaget av socialtjänsten enligt bestämmelserna i LVU, har föräldrarna ofta kvar vårdnaden om barnet. Det innebär således att vårdnadshavarna inte med automatik förlorar rätten att bestämma om ett barn under 15 år ska medverka i förhör eller om ett barn ska utnyttja rätten att inte vittna med stöd av närstående reglerna.

Om en av två vårdnadshavare hörsammar en kallelse och ett barn under 15 år inställer sig för förhör, kan åklagaren i normalfallet utgå ifrån att det är ett uttryck för båda vårdnadshavarnas inställning i frågan. Endast om omständigheterna i det enskilda fallet talar i annan riktning kan åklagaren aktivt behöva undersöka hur den andre vårdnadshavaren ställer sig till att barnet hörs.

Vårdnadshavares inställning till att ett barn under 15 år medverkar i förhör bör dokumenteras. Om vårdnadshavare inte har några invändningar mot förhöret men barnet vägrar låta sig höras, måste barnets vägran respekteras och dokumenteras. Det kan lämpligen ske i en promemoria som bör ingå i ett eventuellt förundersökningsprotokoll.

Den omvända situationen att barnet vill medverka i utredningen men vårdnadshavarna eller en av dem motsätter sig det är mer komplicerad. Med principen om barnets bästa som utgångspunkt bör det vid alla beslut som rör barn framgå både om och hur barnets åsikt/vilja har inhämtats och beaktats. En tillämpning av barnets bästa som ett tillvägagångssätt i beslutsprocessen inkluderar ett beaktande av barnets rätt att komma till tals enligt artikel 12 i barnkonventionen (se avsnitt 2.2). Detta gäller även barn under 15 år. Det får i varje enskilt fall göras en bedömning av vilken betydelse barnets egen inställning till förhöret ska tillmätas. Vid en sådan bedömning ska samtliga omständigheter beaktas men barnets ålder och mognad blir av central betydelse.

Huruvida en direkt kontakt kan tas med barnet för att utreda barnets vilja att höras i förundersökningen får avgöras från fall till fall. Bedömningen får göras utifrån principen om barnets bästa i barnkonventionens artikel 3 som tillvägagångssätt och med särskilt beaktande av barnets rätt att komma till tals i enlighet med artikel 12 (se kapitel 2).

När en vårdnadshavare kan misstänkas för brott mot barnet eller om vårdnadshavaren, på grund av sitt förhållande till den som kan misstänkas för brottet, kan befaras att inte ta till vara barnets rätt måste åklagaren ta ställning till frågan om framställan om förordnande av särskild företrädare för barn eller förordnande för en av vårdnadshavaren enligt 2 § lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn. Förhör med barnet bör planeras på ett sådant sätt att framställan om ett interimistiskt beslut om särskild företrädare för barn eller förordnande för en av vårdnadshavaren att företräda barnet görs vid sådan tidpunkt att ett, eller möjligen två förhör, hinner hållas innan rätten expedierar sitt beslut till vårdnadshavarna (se avsnitt 5.2).

I de fall ett barn ska höras som målsäganden utan att en särskild företrädare har utsetts enligt 1 § lagen om särskild företrädare ska åklagaren ta ställning till frågan om målsägandebiträde.

7.3 Formerna för förhör

Förundersökningsledaren bör ta ställning till formerna för förhöret. Om barnet är under 15 år eller av andra skäl inte kan förväntas medverka vid rättegången bör videoinspelning av förhöret ske. Även i sådant fall där man

överväger att höra barnet i rätten bör förhöret under förundersökningen dokumenteras genom videoupptagning.⁵⁶

Det kan finnas ett värde i att videoförhör hålls även med äldre barn eftersom det genom de förändringar i 23, 35 och 36 kap. RB som infördes den 1 januari 2022 har getts utvidgade möjligheter att även såvitt avser förhörspersoner över 15 år i rätten åberopa förhör som genomförts under förundersökningen – se RåV 2021:23 *Nya regler om tidiga förhör*.

7.4 Planering av förhör

Det är särskilt viktigt att förhör genomförs så snart som möjligt när den som ska höras är ett barn. Beroende på barnets ålder kan det ha en annan tidsuppfattning än vuxna och ju längre tid som går från händelsen till förhöret ju större är risken att barnet har svårt att komma ihåg detaljer. Det finns också en risk att barnets uppgifter påverkas av andra, särskilt om det är en till barnet närstående person som är misstänkt. Endast undantagsvis och om det föreligger särskilda skäl bör förhör med barnet i egenskap av målsäganden hållas senare än 14 dagar efter det att åklagaren beslutat att inleda förundersökning eller att överta förundersökningsledarskapet från polisen.⁵⁷

Planeringen av barnförhöret och hur det ska genomföras, bör med hänsyn till att det ofta utgör central bevisning, göras gemensamt av barnförhørsledaren och förundersökningsledaren. För själva genomförandet av förhöret är det av vikt att inhämta kunskap om barnets språkliga förmåga och mognad i övrigt.

För kvaliteten i utredningen är det av vikt att åklagare och barnförhørsledare är väl insatta i utredningen och att barnet när den situationen är aktuell hörs om motstridiga uppgifter som lämnats av andra personer i utredningen. På samma sätt som gäller när målsäganden är vuxen bör de uppgifter som ett barn lämnar kontrolleras så långt det är möjligt.

I planeringen inför förhöret ligger också att ta ställning till vilka som får vara närvarande vid eller i anslutning till förhöret vilket beskrivs närmare i nästa avsnitt.

7.5 Närvarande vid och dokumentation under förhör

Det är förundersökningsledaren som med beaktande av vad som anges i 23 kap. 10 § RB bestämmer vem som ska få närvara vid ett förhör. Att åklagaren själv närvarar vid barnförhör via medhörning eller annan uppkoppling bör eftersträvas (jfr avsnitt 3.2 sista stycket). Genom att åklagaren

⁵⁶ Av 23 kap. 21 b § RB framgår att förhör får dokumenteras genom en ljudupptagning eller en ljud- och bildupptagning.

⁵⁷ RåV SUB – *utredningsmetod för brott mot särskilt utsatta brottsoffer* (publiceras 2023).

är närvarande vid förhöret kan åklagaren få kompletterande frågor ställda, avhjälpa eventuella brister i förhöret eller ta beslut om att avbryta förhöret om det inte leder någonstans eller om det inte kan anses vara till barnets bästa att fortsätta frågor ställs. Det ger också förutsättningar för åklagaren att i direkt anslutning till förhöret lämna nya direktiv eller fatta beslut om t.ex. tvångsmedel. Det är ett tidsbesparande arbetssätt som innebär att förundersökningen kan drivas vidare snabbt och effektivt.

7.5.1 Vårdnadshavare

Om den som ska höras är under 15 år anges i 23 kap. 10 § 6 st. RB att den som har vårdnaden om barnet bör vara närvarande vid förhöret om det kan ske utan men för utredningen. Det är normalt till men för utredningen om vårdnadshavaren är misstänkt för brottet som utreds eller ska höras som vittne i samma ärende. Om barnförhöret sker i form av ett videoförhör bör vårdnadshavaren inte sitta med i videoförhørsrummet. I de fall som vårdnadshavaren inte kan medverka vid själva förhöret bör denne som huvudregel finnas tillgänglig omedelbart före och efter förhöret. Är särskild företrädare förordnad för barnet träder denne i vårdnadshavarens ställe.

Finns misstanke om att det är fråga om hedersrelaterad brottslighet får särskilda överväganden göras eftersom vårdnadshavarens närvaro vid och under förhör då särskilt kan riskera att särskilt skada utredningen – se RÄV 2021:5 *Hedersrelaterad brottslighet*.

7.5.2 Misstänkt

När målsäganden eller ett vittne inte ska höras personligen i rätten ska den misstänkte genom sin försvarare ges tillfälle att närvara vid förhör med barnet när så kan ske utan men för förundersökningen. Rätten för den misstänkte att förhöra vittnen och andra förhörspersoner garanteras av art. 6.3 d) i Europakonventionen (EKMR).⁵⁸ För det fall att detta inte bedöms lämpligt vid ett första förhör med barnet bör den misstänkte beredas möjlighet att i ett senare utredningsskede ställa frågor till målsäganden eller vittnet. För att kunna ta tillvara sin rätt ska den misstänkte och/eller försvararen beredas möjlighet att först ta del av vad som framkommit under tidigare förhör. Barnförhöret skiljer sig från tidiga förhör med vuxna målsägande och vittnen eftersom förutsättningar normalt sett inte finns att åberopa kompletterande förhör med barnet i en eventuell kommande rättegång. Försvararen får då medverka genom att sitta i medhörningsrummet.

⁵⁸ Se exempelvis Hovrätten för Västra Sverige, dom 2017-07-13 i mål B 2666-17, NJA 1991 s. 512 och NJA 1992 s. 532. För mer information, se RättsPM 2012:5, *Artikel 6 i Europakonventionen – Rätten till en rättvis rättegång ur ett praktiskt åklagarperspektiv*.

7.5.3 Särskild företrädare, målsägandebitråde och trygghetsperson

Ett barn företräds normalt sett alltid av ett målsägandebitråde eller en särskild företrädare som har rätt att närvara vid förhöret. Om det är ett videoförhör så medverkar företrädaren genom att sitta i medhörningsrummet. Om ett yngre barn inte har med sig en vårdnadshavare till förhöret är oftast en trygghetsperson från t.ex. skola eller förskola med. En trygghetsperson bör vänta på barnet utanför och sitter inte heller med i medhörningsrummet.

7.5.4 Övriga

Åklagaren ska ta ställning till om ytterligare personer lämpligen ska medverka vid förhöret och då via medhörningsrummet. Eftersom det oftast är till barnets bästa att utredningarna koordineras och att socialtjänsten får ta del av vad barnet säger i förhöret bör socialtjänsten få möjlighet att närvara. Socialtjänsten behöver bl.a. underlag för att kunna bedöma barnets behov av skydd. Även företrädare för barnmedicin, Rättsmedicinalverket och barnpsykiatrien bör ges tillfälle att närvara när sådant särskilt behov anses föreligga.

7.5.5 Formerna för att ställa frågor

Inte bara åklagaren utan även övriga aktörer i medhörningsrummet kan ha intresse av att ställa frågor till barnet. För den misstänkte och dennes försvarare är det, som nämnts tidigare, en rättighet att få ställa frågor under förundersökningen om barnet inte ska höras under rättegången.

Möjligheten att ställa frågor tillgodoses genom att frågorna ställs via förhørsledaren som formulerar dem på ett sätt som är anpassat efter barnets ålder och mognad. En försvarare som medverkar först vid ett andra förhör med barnet bör i förväg ha meddelat förhørsledaren vilka frågor som denne önskar få ställda och sedan innan förhöret avslutas tillfrågas om det finns ytterligare frågor. Förhørsledaren bör noga dokumentera att den misstänkte och dennes försvarare beretts tillfälle att ställa kompletterande frågor, om de avstått från att göra det samt om det meddelats att ytterligare förhör inte påkallats. För att detta ska framgå tydligt bör det antecknas som en anmärkning efter innehållsförteckningen i förundersökningsprotokollet eller som en särskild protokollmemoria.

När det gäller socialtjänstens medverkan bör det föras en dialog om hur detaljerade deras anteckningar under förhöret behöver vara och hur dessa sedan hanteras med hänsyn till förundersökningssekretessen.

7.6 Förhör i rätten

Om ett barn är under 15 år så hörs de oftast inte personligen i rätten utan åklagaren åberopar uppspelning av videoförhöret vid huvudförhandlingen.

Eftersom ett förhör med barnet personligen i rätten kan höja bevisvärdet av barnets uppgifter bör åklagaren under förundersökningen överväga om barnet trots att det är under 15 år kan höras i rätten. Inför ställningstagandet behöver åklagaren samråda med den särskilda företrädaren eller målsägandebiträdet och vårdnadshavaren. Om åklagaren återoppar personligt förhör med barn under 15 år i rätten ska domstolen med stöd av 36 kap. 4 § RB pröva om det ska tillåtas. Om barnet ska höras personligen i tingsrätten bör åklagaren före eller i anslutning till förhandlingen träffa barnet med dess företrädare.

Rätten ska ta hänsyn till om förhöret skulle inverka skadligt på eller i övrigt medföra olägenhet för barnet. I detta avseende är vårdnadshavarens uppfattning i frågan av vikt. Även domstolen har att beakta barnkonventionens bestämmelser. Vad gäller vittnen har rätten vid sin prövning att ta hänsyn bl.a. till betydelsen av den omständighet som barnet ska vittna om och till det antagliga värdet av vittnesmålet.

När det gäller barn som är 15 år eller äldre hörs de normalt personligen i rätten. Med hänsyn till reglerna om tidiga förhör kan det även vad gäller de barnen bli aktuell med uppspelning av videoförhör. I de fallen blir det normalt sett även aktuellt med tilläggför i rätten.

7.7 Närståendevittnen

Rätten för närstående att avstå från att vittna enligt 36 kap. 3 § gäller för barn precis som för vuxna. Den som inte behöver vittna inför rätten bör enligt JO redan i samband med förhör under förundersökningen informeras om sin rätt att avstå från att vittna.⁵⁹

Vem som har bestämmanderätten enligt 36 kap. 3 § RB när barnet är under 15 år har varit uppe till prövning i ett flertal fall. Frågan huruvida vårdnadshavare, som själv är misstänkt i målet, disponerar över frågan om barnet ska avstå från att vittna har bedömts på olika sätt av hovrätterna och avgörande från HD saknas.⁶⁰

Med utgångspunkt i föräldrabalkens bestämmelser har vårdnadshavarna tidigare ansetts gemensamt ha rätten att avgöra om ett barn under 15 år redan under förundersökningen ska använda sin rätt enligt 36 kap. 3 § RB att avstå från att vittna när barnet är närstående till part i målet.⁶¹ Detta även om vårdnadshavare är misstänkt. En konsekvens av ett sådant synsätt blir att den ena vårdnadshavaren, genom återopandet av 36 kap. 3 § RB, ensam skulle

⁵⁹ JO 1969 s. 30 och JO 1971 s. 94.

⁶⁰ Se bl.a. Svea hovrätts beslut från den 10 februari 2010 i mål nr B 6397–09, Svea hovrätts beslut från den 21 februari 2013 i mål nr B 10451–12 och Svea hovrätts beslut den 11 december 2013 i mål nr B 10999–13.

⁶¹ Se bl.a. SOU 2014:49 s. 208.

kunna förhindra ett förhör med barnet även om den andre vårdnadshavaren skulle vara positiv till förhöret. Att idag tillämpa en sådan generell regel torde dock inte vara förenligt med barnkonventionens bestämmelser. Även i detta sammanhang måste principerna om barnets bästa och barnets rätt att komma till tals beaktas på samma sätt som vid övriga förhör med barn under 15 år (se kapitel 2). En bedömning bör således göras i varje enskilt fall där barnets vilja beaktas utifrån främst barnets ålder och mognad. Barnet bör i inledningen av förhöret, på ett åldersadekvat sätt, informeras om sin rätt att inte vittna och därefter tillfrågas om han eller hon vill vittna eller vill avstå. Frågan till barnet ska ställas på ett sådant sätt att det tydligt framgår att barnet har en valmöjlighet. Barnets svar ska respekteras.

Såväl vårdnadshavarnas som barnets egen inställning till att vittna mot en närstående bör inhämtas och dokumenteras.

Ett barn som är 15 år eller äldre bestämmer självständigt om det ska använda sig av sin rätt enligt 36 kap. 3 § RB att avstå från att vittna när barnet är närstående till part i målet.

8 Bevisning

8.1 Målsägandens berättelse

HD har i ett flertal avgöranden gjort uttalanden angående värderingen av målsägandens berättelse. Sammantaget lägger man främst vikt vid om målsägandens utsaga framstår som klar, lång, levande, logisk, rik på detaljer, påvisat sanningsenlig i viktiga enskildheter samt fri från felaktigheter, motsägelser, överdrifter, svårförklarliga moment, konstansbrister, dåligt sammanhang eller tvekan i avgörande delar. I detta ligger även att målsägandens uppgifter, såvitt möjligt, bör ha blivit kontrollerade under förundersökningen.⁶² I senare avgöranden konstateras att dessa kriterier visserligen är baserade på forskning, men att det finns anledning att uppmärksamma de svårigheter som finns när det kommer till att applicera dem vid bedömning av utsagor från personer som av olika skäl har en bristande förmåga att uttrycka sig muntligen.⁶³ Kriterierna får således tillämpas med försiktighet vid värderingen av ett mindre barns utsaga.

Som framgår av bl.a. kapitel 7 accepteras att förhöret med barnet förebringas i domstol endast genom uppspelning av ett förhör hållet under förundersökningen. HD har dock påtalat att detta innebär att domstolarna inte kan grunda sin bedömning av målsägandenas trovärdighet och lämnade uppgifters tillförlitlighet på sådana intryck som förhör omedelbart inför domstolen förmedlar. Det framhålls även att domstolen och den tilltalade vid uppspelning av barnförhör inte har möjlighet att under rättegången ställa frågor till målsäganden. Detta medför att uppgifterna bör bedömas med särskild försiktighet. Även om ovan redovisade kriterier inte fullt ut kan tillämpas vid värderingen av ett barns utsaga, så uppställs i praxis andra krav på barnets berättelse. Förhören ska vara hållna under betryggande former och av en kompetent förhørsledare. Uppgifterna ska vidare i och för sig framstå som sannolika och inbördes förenliga, berättelsen ska inte innehålla moment som ger anledning att betvivla uppgifterna och de lämnade uppgifterna ska inte motsägas av övrig utredning. Det är av vikt att barnet först får lämna sina uppgifter i en, så långt möjligt, självständig berättelse och först därefter får kompletterande frågor. Förhöret måste också vara genomfört på ett sådant sätt att barnets ansiktsuttryck och kroppsspråk förmedlas.⁶⁴

⁶² Se NJA 2009 s. 447 I och II och NJA 2010 s. 671.

⁶³ Se NJA 2017 s. 316 (I) p. 10.

⁶⁴ Se bl.a. NJA 1993 s. 616.

8.2 Allmänt om bevissäkring vid brott mot barn

Ju tidigare en anmälan görs, desto bättre är förutsättningarna för att säkra bevisning om brottet, både gällande teknisk bevisning (dvs. brottsplatsundersökning, tömning av mobiltelefoner, gods- och spårsäkring samt dokumentation av personskador) och bevisning i form av vittnesförhör. De inledande utredningsåtgärderna är ofta av avgörande betydelse för om en brottsutredning ska bli framgångsrik och leda till en fällande dom. Det är således angeläget att alla som kommer i kontakt med brottsoffer, såsom t.ex. representanter för sjukvård och socialtjänst, i ett tidigt skede verkar för att polisanmälan görs så snart som möjligt efter brottet. Detta är särskilt angeläget när brottsoffret är barn eftersom barn är beroende av att vuxna i den nära omgivningen agerar.

En sen anmälan behöver dock inte innebära att det saknas förutsättningar att styrka brott. Det är därför viktigt att driva utredningen så långt det är möjligt för ett fullgott beslutsunderlag. Av HD:s praxis framgår att en trovärdig utsaga från en målsägande i förening med vad som i övrigt har framkommit i målet kan vara tillräckligt för en fällande dom om målsägandens berättelse, till den del det är praktiskt möjligt, blivit kontrollerad under förundersökningen.⁶⁵

Förhör bör hållas med den eller de personer som först fått del av barnets uppgifter. För att ge åklagaren och förhørsledaren bakgrundsmaterial och göra dem bättre förberedda är det ofta lämpligt att höra den/dessa innan förhör med barnet äger rum.⁶⁶

För att kunna bedöma barnets trovärdighet eller särskilda uppgifter i berättelsen är det ofta viktigt att höra personer i barnets omgivning, förutom de ovan nämnda, t.ex. anhöriga, kamrater, grannar samt skol- och förskolepersonal. Förhören bör vara så utförliga att de blir ett bra underlag vid bedömningen.

För att kontrollera barnets uppgifter kan det vara värdefullt att dokumentera brottsplatsen genom filmning eller fotografering. Om polis kallas till plats vid något tillfälle är det viktigt att poliserna dokumenterar sina iakttagelser av barnets sinnesstämning, eventuella skador, andra personer på plats och andra generella intryck av bostaden i en promemoria. Det kan även vara värdefullt att höra dessa poliser redan under förundersökningen.

Dokumentation av brottsplatsen och uppgifter om denna är av särskild betydelse i förundersökningar rörande barnfridsbrott. Det är av vikt att det klar görs var barnet befunnit sig i förhållande till den plats där grundbrottet

⁶⁵ Se NJA 2009 s. 447 I och II.

⁶⁶ Ibid.

begåtts för att kunna utreda om barnet bevittnat gärningen på det sätt som krävs för straffansvar för barnfridsbrott.

Om barnet utsatts för fysiskt våld som resulterat i ett enstaka blåmärke eller liknande, kan det ibland vara tillräckligt att skadan dokumenteras av t.ex. en skolsköterska. Det finns inga rättsliga hinder mot att anställda vid skola, förskola eller socialtjänst i dokumentationssyfte fotograferar en skada som ett barn uppvisar i samband med att de i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa, inte heller med beaktande av dataskyddsbestämmelser.⁶⁷

Vidare kan annan bevisning i form av dagböcker, fotografier, filmer, mobiltelefoner, datorer, tillhyggen, speciella föremål etc. vara av betydelse för utredningen.

Det bör övervägas att inhämta journalhandlingar från socialtjänsten, BUP, barnkliniker, vårdcentral m.m. om sådana finns och kan utges med hänsyn till sekretessreglerna i OSL. Det kan finnas anledning att hämta in journalhandlingar som avser besök och andra kontakter som ligger förhållandevis långt tillbaka i tiden för att klarlägga om eventuella övergrepp har ägt rum under en längre tid. Vid inhämtande av bevisning bör dock utredningsintresset vägas mot barnets intresse av skydd, omvårdnad och integritet. I vissa fall är det tillräckligt att förhör hålls med t.ex. en kurator till undvikande av att för målsägande känsliga uppgifter i onödan tillförs ärendet.

8.3 Bevisning vid allvarligt våld mot små barn (inklusive abusive head trauma)

Det finns en generell problematik förknippad med utredningar angående våld mot mycket små barn och de bevisvärigheter som följer med dessa.

Förundersökningar avseende det som kallas abusive head trauma (AHT) medför därutöver särskilda problem då det funnits och finns en oenighet inom medicinsk expertis om vilka slutsatser som kan dras vid påvisande av det som kallas triadfynd (hjärnblödning, ögonbottenblödning och hjärnpåverkan) hos små barn.⁶⁸

AHT är ett vidare begrepp än de tidigare använda skakvåld och shaken baby syndrom (SBS) och den benämning som nu företrädesvis används i medicinsk litteratur. Benämningen AHT innefattar en något bredare definition av

⁶⁷ Sådan behandling av en känslig personuppgift bedöms vara tillåten med hänvisning till 14 kap. 1, 2 och 6 §§ SoL, 26 a kap. 4 § skollagen (2010:800), 7 § lag (2001:454) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten och 3 kap. 3 § lag (2018:218) med kompletterande bestämmelser till EU:s dataskyddsförordning.

⁶⁸ Rättsmedicinalverket, Centrum för Metodutveckling, Rättsmedicinska avdelningen, Kunskapsöversikt Abusive head trauma, 2022, s. 2.

misshandel där isolerat skakvåld, men även trubbigt våld eller en kombination av dessa ingår. Den konstellation av fynd som kopplas till AHT är blödning under hårda hjärnhinnan (subduralhematom), blödningar i ögonens näthinna (retinala blödningar) och s.k. encefalopati, med eller utan andra tecken på våld som frakturer, blåmärken eller huvudskador. Dessa sammanfattas ibland under samlingsbegreppet "triaden". Med encefalopati avses ibland hjärnödem och ibland symptom som indikerar hjärnpåverkan, vilket innefattar exempelvis kramper, andningsuppehåll, medvetandepåverkan eller kräkningar.⁶⁹

I rättsfallet NJA 2014 s. 699 prövade HD vilket bevisvärde förekomsten av triadfynd hos små barn har för att de utsatts för brott. HD konstaterade att det för att det ska kunna vara ställt utom rimligt tvivel att kroppsskadorna orsakats av någon på ett visst angivet brottsligt sätt, måste det krävas att slutsatsen vilar på en vetenskaplig ståndpunkt som det finns mycket starka belägg för, samtidigt som det i praktiken måste vara uteslutet att det finns någon annan tänkbar förklaring till skadorna. HD ansåg att det vetenskapliga stödet för att fastslå att barnet utsatts för skakvåld endast med ledning av triadfynd var osäkert. I avsaknad av andra omständigheter som talade för att den tilltalade hade orsakat barnet de angivna skadorna frikändes därför den tilltalade.

I anledning av oenigheten inom läkarkåren i den här frågan genomförde Statens beredning för medicinsk utvärdering (SBU) en litteraturöversikt i syfte att besvara med vilken säkerhet triaden eller dess delkomponenter kan förklaras av skakvåld hos barn under 1 års ålder. Rapporten publicerades 2016 och befäste ytterligare den vetenskapliga osäkerheten angående sambandet mellan skakvåld och triadfynd.⁷⁰

Rättsmedicinalverket publicerade 2022 en kunskapsöversikt där konstateras att även om enbart triadfynd inte kan användas som enskilt diagnostiskt test så kan AHT vara en tänkbar förklaring till fynden.⁷¹

Detta innebär att en utredning där AHT kan misstänkas bör bedrivas på samma sätt som vid misstanke om annat allvarligt våld mot små barn med samma bevisvärdering och krav på stödbevisning utöver en eventuell dokumenterad skada.

En förundersökning angående misstanke om allvarlig misshandel av ett litet barn, bör inledningsvis bedrivas både brett och djupt med en öppenhet för att det kan finnas alternativa förklaringar till de skador som barnet uppvisar.

⁶⁹ Rättsmedicinalverket, Centrum för Metodutveckling, Rättsmedicinska avdelningen, Kunskapsöversikt Abusive head trauma, 2022, s. 2.

⁷⁰ Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU). SBU. Skakvåld – Triadens roll vid medicinsk utredning av misstänkt skakvåld. 2016.

⁷¹ Rättsmedicinalverket, Centrum för Metodutveckling, Rättsmedicinska avdelningen, Kunskapsöversikt Abusive head trauma, 2022, s. 16.

Då barnet inte i förhör eller till presumtiva vittnen kan ge en berättelse om vad det utsatts för får bevissäkring ske på ett delvis annorlunda sätt.

Åtgärder som kan vara av vikt att vidta under förundersökningen är att

- inhämta alla journaler som avser barnet
- inhämta förlösningsjournaler
- utreda vem eller vilka har hanterat/vårdat barnet under den aktuella tiden
- inhämta all tillgänglig information om barnet och dess hälsa från födseln och framåt genom förhör med anhöriga, vänner, grannar, förskolepersonal m.fl.
- höra ambulanspersonal/vårdpersonal/polispersonal som mött barnet och dess föräldrar i det inledande skedet om deras iakttagelser av barnet, föräldrar och i förekommande fall av förhållanden i bostaden
- inhämta eventuella journaler från socialtjänsten och hör socialtjänstpersonal om deras kännedom om familjen
- genom tekniker dokumentera bostaden med eventuella fallhöjder och andra faror för barnet (skötbord, trappor, spis, hett vatten etc.)
- göra en rekonstruktion och dokumentera med film⁷²
- videodokumentera förhör med den/de misstänkta och med den andra föräldern även i de fall denne inte är misstänkt
- utreda den misstänktes invändningar, exempelvis påståenden om ben-skörhet, ämnesomsättningssjukdom eller annan liknande invändning
- inhämta rättsintyg med särskilda frågeställningar om skadornas uppkomstsätt (exempelvis kan det ha gått till så som den misstänkte påstår, vilket händelseförlopp är det mest sannolika) och
- överväga om sakkunnig bör förordnas av domstol.

Det är även viktigt att överväga om gärningen är sådan att vårdnadshavares garantansvar kan aktualiseras. Ansvar för misshandelsbrott genom underlåtenhet kan tänkas uppkomma i denna ärendetyp då vårdnadshavaren eller den som intar en liknande ställning till barnet underlåter att tillse att barnet snabbt får adekvat vård för sina skador.⁷³

⁷² Beträffande genomförandet av rekonstruktion se Polisens metodstöd för utredning av grova brott PUG.

⁷³ Se vidare exempelvis NJA 2013 s. 588 samt Asp, P, m.fl. Kriminalrättens grunder, s. 109 ff.

8.4 Läkarundersökning, rättsintyg och annan skadedokumentation

8.4.1 Läkarundersökning

Läkarundersökning bör som huvudregel göras om barnets egen berättelse eller annan information talar för att barnet kan ha utsatts för våld eller någon annan form av övergrepp. För att möjliggöra dokumentation av eventuella skador bör läkarundersökningen genomföras i nära anslutning till misstänkt gärning.

Reglerna om kroppsbesiktning kan inte tillämpas på en målsägande. En undersökning av målsäganden förutsätter således samtycke. När målsäganden är ett barn inhämtas, utifrån 6 kap. 11 § FB, samtycke från vårdnadshavaren. Om barnet har två vårdnadshavare bör samtycke – med hänsyn till innehållet i 6 kap. 13 § FB – inhämtas från båda. Har en särskild företrädare förordnats eller en av vårdnadshavarna förordnats att ensam företräda barnet, är det dennes inställning som ska inhämtas.

Det framgår dock även av 6 kap. 11 § FB att vårdnadshavaren i takt med barnets stigande ålder och utveckling i allt större mån ska beakta barnets egna synpunkter och önskemål. I enlighet med barnkonventionen har barnet också i denna fråga en rätt att få relevant information på ett individanpassat sätt, en rätt att komma till tals och bli lyssnad på samt en rätt till inflytande utifrån ålder och mognad. En bedömning får göras i varje enskild situation av i vilken grad barnet ska göras delaktig i bedömningar och beslut. Ett barn som uppnått viss ålder och mognad lämnar själv samtycke till läkarundersökningen. Barnets egen inställning bör alltid beaktas och dokumenteras.

Åklagaren får med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet ta ställning till om läkarundersökningen bör genomföras av en barnläkare, rättsläkare eller av dem gemensamt.

8.4.2 Rättsintyg och annan skadedokumentation

Bevisning i form av skadedokumentation är mycket viktig bevisning vid misstanke om att barnets utsatts för t.ex. misshandel. Vilken bevisning som är möjlig att säkra och vad som är en lämplig utredningsåtgärd i det enskilda fallet skiljer sig åt.

För det fall en skada har dokumenteras genom ett fotografi bör det framgå vem som har fotograferat och när fotografiet är taget. Ibland kan det vara av värde att samma skada fotograferas vid flera tillfällen eftersom t.ex. ett blåmärke förändras över tid.

Om polisanmälan har gjorts vid sådan tidpunkt att ev. skador kan dokumenteras genom en läkarundersökning bör som angetts ovan en sådan genomföras och ett rättsintyg utfärdas.

Ett rättsintyg kan antingen basera sig på en särskild kroppsundersökning, vilken har som enda syfte att dokumentera eventuell frånvaro eller förekomst av skador, och/eller på patientjournalhandlingar. De rättsintyg som enbart grundar sig på patientjournaler från sjukvården kallas för rättsmedicinska yttranden.

I vissa fall kan det med hänsyn tagen till övrig bevisning och om det rör sig om en enklare skadebild vara tillräckligt att enbart inhämta journalanteckningar utan att begära ett rättsmedicinskt yttrande.

Enligt huvudregeln i 5 § första stycket i lagen (2005:225) om rättsintyg i anledning av brott gäller att ett rättsintyg inte får utfärdas utan den enskildes samtycke. En rad undantag finns dock från huvudregeln och bl.a. krävs inte samtycke vid misstanke om brott enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB mot någon som inte fyllt 18 år. Se vidare avsnitt 9.1 vad gäller inhämtande av journalanteckningar.

Rättsintyg fyller en viktig funktion när det gäller att upptäcka, utreda och lagföra brott, men ibland också för att kunna utesluta att brott har blivit begånget. Rättsintyg ska ge svar på frågan vilka medicinska fynd som gjorts och om dessa talar för eller emot ett påstått händelseförlopp.

Enligt 8 § lagen (2005:225) om rättsintyg i anledning av brott ska den myndighet som har beslutat att inhämta ett rättsintyg tillhandahålla den läkare som ska utföra undersökningen eller utfärda rättsintyget det underlag som behövs. Åklagaren bör därför se till att den läkare som ska utfärda rättsintyget får tillgång till relevant material ur förundersökningen och journalanteckningar från tidigare eventuella läkarbesök samt preciserade frågeställningar. Underlaget till rättsintygsskrivande läkare bör också innehålla frågor om alternativa förklaringar till eventuella skador. Det är därför av vikt att även den misstänktes version av händelseförloppet är en del av underlaget.

Rättsintyg ska enligt 2 § lagen (2005:225) om rättsintyg som huvudregel inhämtas från läkare vid rättsmedicinsk avdelning inom Rättsmedicinalverket eller läkare som enligt avtal med verket har åtagit sig att utfärda sådana intyg. Undantag från huvudregeln kan göras om det finns särskilda skäl och rättsintyg kan då inhämtas även från annan legitimerad läkare med tillräcklig kompetens.

Sådana särskilda skäl kan anses föreligga i bl.a. följande fall.

- Det är fråga om brott mot barn och barnmedicinsk specialitet är önskvärd. I dessa fall bör dock, som ovan nämnts, undersökningen göras tillsammans med rättsläkare.
- Det är en akut situation där vårdande insatser krävs omedelbart och dessa insatser omöjliggör eller försvårar undersökning i efterhand.
- Det krävs särskild specialistkompetens i övrigt, t.ex. tandläkare eller ögonläkare.

- Ingen läkare, som enligt huvudregeln ska utfärda rättsintyg, finns tillgänglig och undersökning eller rättsintyg omöjliga kan avvakta.

Socialnämnden kan i ett ärende enligt 32 § LVU besluta om en läkarundersökning som ett led i utredningen av barnets behov av vård. Åklagaren kan hos socialnämnden begära att få del av utlåtandet. I vissa fall kan detta vara en tillräcklig dokumentation av barnets skador. En sådan läkarundersökning tar dock endast sikte på barnets behov av vård och inte heller den kan genomföras med tvång.

8.5 Sakkunnig

I 40 kap. RB finns bestämmelser om sakkunnig. Av 40 kap. 1 § RB följer att rätten kan inhämta yttrande av sakkunnig om det för viss fråga krävs särskild fackkunskap, s.k. domstolssakkunnig. Av 40 kap. 19 § RB följer att även part själv kan åberopa sakkunnig, s.k. partssakkunnig. Det kan bl.a. finnas behov av sakkunnig vad gäller frågor som rör barns utveckling, barn med funktionsnedsättningar och vad gäller medicinska frågeställningar.

8.5.1 Domstolssakkunnig

Åklagare kan begära att domstolen utser en sakkunnig. En sådan begäran kan inges redan under förundersökningen, se 23 kap. 14 § 2 st RB. I framställningen bör åklagaren tydligt ange vilket förhållande och vilka frågeställningar som den sakkunnige ska yttra sig över. Åklagaren bör också begära att tingsrätten bestämmer tidpunkt för när utlåtandet ska vara färdigt med hänsyn till skyndsamhetskravet.

En sakkunnig ska i allmänhet avge ett skriftligt utlåtande men kan också höras muntligen i domstol. Den sakkunnige ska i sådant fall avlägga sakkunniged, 40 kap. 9 § RB.

Om det är brådskande att en sakkunnig utses, exempelvis till ett barnförhör, kan det för att handläggningen i domstol ska gå snabbare vara lämpligt att åklagare, efter att ha diskuterat frågan med den offentlige försvararen, lämnar ett förslag på vem som kan passa för uppdraget.

8.5.2 Partssakkunnig

Om åklagaren under förundersökningen inhämtar yttrande från eller håller förhör med en sakkunnig utan att gå via domstol blir denne partssakkunnig.

Innan en sakkunnig anlitas för ett förhör eller ett utlåtande är det viktigt att åklagaren och utredaren klart formulerat vad de vill ha svar på. Den sakkunnige måste också upplysas om att ett skriftligt utlåtande kan komma att användas i förundersökningen samt att denne kan komma att kallas att vittna i en eventuell rättegång. Om en partssakkunnig hörs muntligen ska vad som

är föreskrivet för vittnen tillämpas. Det innebar bl.a. att vittnesed ska avläggas.

Åklagarmyndigheten har ingen förteckning eller liknande över vilka sakkunniga som lämpligen kan anlitas. Sakkunniga kan dock sökas på exempelvis

- universitetens olika institutioner beträffande utlåtanden om religion och kultur/familjemönster
- universitetens psykologiska institutioner och institut för språkutveckling vad avser barns språkutveckling
- de större sjukhusen vad gäller bl.a. barnmedicin och barns genitalier
- barnpsykolog eller liknande hos BUP avseende barns utveckling och barns sexualitet.

8.5.3 Särskilt om läkare som skrivit rättsintyg

När en läkare som utfärdat ett rättsintyg kallas till domstol uppkommer frågan om denne ska höras som vittne, partssakkunnig eller domstolssakkunnig. Formen för hörande av läkare är omdiskuterad och det skiljer sig åt hur domstolen hanterar frågan.

Mot bakgrund av att rättsintygets funktion - liksom förhöret med läkaren - inte inskränker sig till ett återgivande av vissa iakttagelser, utan bevistemat normalt sett även omfattar slutsatser som dragits på grundval av iakttagelser, bör sakkunnigreglerna tillämpas.

Så länge läkaren inte är förordnad som domstolssakkunnig bör reglerna om partssakkunnig tillämpas. Det innebär, som framgår ovan, bl.a. att det är vittnesed som ska avläggas. I de fall rättsintyget är avgivet av en rättsläkare förekommer det att domstolen förordnar rättsläkaren som domstolssakkunnig och då ska istället sakkunniged avläggas. JO har uttalat att det är naturligtast att betrakta rättsläkaren som domstolssakkunnig även om det är en part som tar initiativ till att en rättsläkare hörs muntligen i ett mål.⁷⁴ Andra är av uppfattningen att det faktum att läkaren fått sitt uppdrag av polis eller åklagare, d.v.s. av ena parten, skulle kunna anses utgöra en sådan omständighet som utgör jäv och att reglerna om partssakkunnig därför bör tillämpas.⁷⁵

⁷⁴ JO 1982/83 s. 20.

⁷⁵ Henrik Edelstam i JT 1997-98, s. 86-117 (Om rättsintyg – några reflexioner med anledning av Socialstyrelsens allmänna råd om rättsintyg vid utredning av vålds- och sexualbrott).

8.6 Förhör med misstänkt

Om skäligen misstanke föreligger mot en viss person är utgångspunkten vid handläggningen att personen bör delges misstanken och höras innan beslut tas i ärendet. Att den misstänkte hörs mot den bevisning som framkommit i utredningen kan, utöver möjligheten av ett erkännande, resultera i att uppgifter lämnas som för utredningen framåt. En bedömning får dock göras i varje enskilt fall utifrån bevisläget i ärendet. I en sådan bedömning bör även beaktas vad som genom befintlig utredning, såsom t.ex. socialtjänstens utredning, redan framkommit angående den misstänktes inställning.

Det är viktigt att förhöret med misstänkt är detaljerat och att det dokumenteras ordentligt. Omständigheterna runt förhöret, den misstänktes tillstånd vid förhöret och återgivningen av vad som sagts kan komma att ifrågasättas vid en huvudförhandling. En inspelning av förhör under förundersökningen kan då underlätta. Mot den bakgrunden och mot bakgrund av de utökade möjligheterna att vid en rättegång återropa tidiga förhör är det av vikt att åklagaren tar ställning till om förhöret med misstänkt ska spelas in med ljud och bild. Se - RåV 2021:23 *Nya regler om tidiga förhör*.

När ett förhör rör misstanke om brott mot ett barn som inte kommer att höras i rätten är det extra viktigt att förhöret under förundersökningen är detaljerat. Därigenom ges möjlighet att redan under förundersökningen utreda ev. invändningar och ta ställning till om det finns behov av att genomföra kompletterande förhör med barnet. I annat fall kan misstänkt vid en rättegång enkelt ändra och anpassa sin berättelse på ett sätt som kan göra det svårt att motbevisa uppgifterna när barnet inte kan höras mot dem.

9 Några särskilda sekretessfrågor

9.1 Undantag för sekretess inom hälso- och sjukvård samt socialtjänst

Att sekretess gäller för en uppgift inom hälso- och sjukvården enligt 25 kap. OSL eller för en uppgift inom socialtjänsten enligt 26 kap. OSL hindrar inte att uppgiften ändå kan inhämtas inom ramen för en förundersökning angående vissa brott. Dessa undantag regleras i 10 kap. 21 och 23 §§ i OSL och avser

- brott enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB mot någon som inte fyllt 18 år
- brott som avses i lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor mot någon som inte fyllt 18 år
- brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i ett år
- försök till brott för vilka inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år
- försök till brott för vilka inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i ett år, om gärningen innefattar försök till överföring av sådan allmänfarlig sjukdom som avses i 1 kap. 3 § smittskyddslagen (2004:168).

Detta innebär att vid misstanke om ett sådant brott kan journalanteckningar från vårdbesök och uppgifter från socialtjänsten inhämtas utan målsägandens eller vårdnadshavares samtycke.

9.2 Eftergivande av sekretess och vårdnadshavarens roll

Enligt 12 kap. 1 § och 2 § OSL gäller sekretess till skydd för enskild som huvudregel inte i förhållande till den enskilde själv och sekretessen kan helt eller delvis efterges av den enskilde. Detta innebär att uppgifter kan lämnas mellan myndigheter efter samtycke av den enskilde.

Av 12 kap. 3 § OSL följer att vårdnadshavaren som huvudregel disponerar över sekretesskyddet för i vart fall de mindre barnen. Vårdnadshavaren ska dock, i takt med barnets stigande ålder och utveckling, ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Det innebär att vårdnadshavaren och barnet under barnets uppväxt alltmer gemensamt förfogar över sekretessen

till skydd för barnet. När barnet uppnått en viss ålder och mognad måste det många gånger kunna vara tillräckligt att barnet själv lämnar sitt samtycke.⁷⁶

Därtill kommer att barn som uppnått tonåren måste anses ha en rätt till ett visst skydd för sin integritet i även i förhållande till sina vårdnadshavare såvitt avser t.ex. läkarkontakter.⁷⁷ Exempelvis kan en vårdnadshavare bara ta del av sitt barns journaler genom den elektroniska vårdtjänsten 1177.se till dess att barnet fyllt 13 år.

Även om utgångspunkten är att vårdnadshavaren ska ha insyn i sekretessskyddat material för att kunna fullgöra sina skyldigheter enligt 6 kap. 11 § FB så finns vissa inskränkningar i den rätten även när det är fråga om små barn. Sekretessen till skydd för enskild för en underårig enligt 12 kap. 3 § OSL gäller även i förhållande till vårdnadshavaren när det kan antas att barnet lider betydande men om uppgifterna röjs för vårdnadshavaren. En sekretessprövning måste därför alltid göras innan en sekretessbelagd uppgift om den underårige lämnas till en vårdnadshavare. Bestämmelsen är tillämplig oavsett barnets ålder. Det krävs då att det men som kan befaras ska vara betydande såsom att barnet kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt. I förarbetena konstateras att detta i praktiken torde betyda att det i det enskilda fallet ska finnas speciella skäl som tyder på att en uppgift om den underårige kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren i något avsevärt avseende.⁷⁸

9.3 Sekretess beträffande vissa domstolsbeslut och för uppgift vid förhandling

En sekretessbestämmelse som gäller för en uppgift i ett mål eller ett ärende i en domstols rättskipande eller rättsvårdande verksamhet upphör enligt 43 kap. 8 § OSL att vara tillämplig i målet eller ärendet om uppgiften tas in i en dom eller ett slutligt beslut i samma mål eller ärende. Domstolsbeslut om offentlig försvarare och målsägandebiträde (som inte är ett slutligt beslut) omfattas inte av det s.k. offentlighetsdopet vilket gör det möjligt att hemlighålla identiteten på den misstänkte och målsäganden i det inledande skedet av en brottsutredning.

Möjlighet att hålla huvudförhandling inom stängda dörrar finns bl.a. i mål om ansvar för sexualbrott, 5 kap. 1 § 2 st. RB och 35 kap. 12 § OSL, eller vid förhör i domstol med någon som är under 15 år eller lider av en psykisk störning, 5 kap. 1 § 3 st. RB, samt då den tilltalade är under 21 år, 27 § 2 st. LUL.

⁷⁶ Prop 1979/80:2 Del A s. 330.

⁷⁷ Prop. 2008/09:150 s. 371.

⁷⁸ Ibid.

När förhandling ägt rum inom stängda dörrar bör åklagaren uppmärksamma domstolen på att besluta i domen att sekretessen ska bestå. Meddelas inte ett sådant beslut i domen upphör sekretessen för uppgifter i målet, vilket bl.a. innebär att det saknas förutsättningar för en förhandling inom stängda dörrar i hovrätten (jfr 5 kap. 1 § RB samt 35 kap. 12 § och 43 kap. 8 och 9 §§ OSL).

10 Barnfridsbrottet

10.1 Bakgrund

Barnfridsbrottet infördes i 4 kap 3 § BrB den 1 juli 2021. Barnet hade dessförinnan inte målsägandeställning, vilket innebar att det inte gavs rätt till särskild företrädare eller målsägandebiträde. Det var således i de flesta fall vårdnadshavaren som bestämde huruvida barnet skulle höras i utredningen eller rättegången.

Utredningen som föregick införandet av barnfridsbrottet lyfter fram forskning som visar att det inte går att urskilja en viss typ av våld, som det fysiska, som det svåraste för ett barn att uppleva. Det begränsade straffrättsliga skydd för barn som bevittnar brott mellan närstående som tidigare regelverk erbjöd bedömdes därför som otillräckligt. Det ansågs inte förenligt med barnkonventionens fyra grundprinciper som bl.a. föreskriver att barnets bästa alltid ska beaktas samt ger barnet rätt att komma till tals (se kapitel 2). Utredningen kom därför fram till att det straffrättsliga skyddet för barn som bevittnar våld eller andra brottsliga handlingar behövde stärkas genom att dessa barn görs till målsägande och som utgångspunkt ska höras i brottsutredningen. Liksom i alla beslutsprocesser i mål och ärenden som rör barn ska dock en bedömning göras i varje enskilt fall av vad som är till barnets bästa.⁷⁹

10.2 Bevittnandet

En förutsättning för straffansvar att barnet bevittnat en brottslig gärning. För att barnet ska anses ha bevittnat den brottsliga gärningen krävs det att barnet har sett eller hört moment i gärningen som gör den straffbar. Barnet behöver alltså inte ha bevittnat hela händelseförloppet. Det är däremot inte tillräckligt att barnet enbart sett följderna av den brottsliga gärningen eller att barnet enbart upplever att våldsamheter är på gång. I förarbetena lämnas som exempel på ett bevittnande att barnet uppfattat att de förekommit våld eller högljudda och hotfulla uttalanden. Det anges vidare att vad som krävs för att barnet ska anses ha sett eller hört gärningen påverkas av vilken typ av gärning det varit frågan om. Det krävs inte att det bevittnande barnet har förmåga att ge uttryck för sina upplevelser utan bestämmelsen är tillämplig även då ett barn med anledning av låg ålder eller funktionsnedsättning inte kan berätta om sina upplevelser.⁸⁰ En annan sak är att det i de fallen ibland kan vara svårare att styrka brott.

⁷⁹ Prop. 2020/21:170 s. 15–17.

⁸⁰ Ibid s. 45.

I ett rättsfall från Hovrätten över Skåne och Blekinge ändrade hovrätts tingsrättens friande dom och dömde för barnfridsbrott i en situation där barnet hört sin mamma utsättas för våld av en närstående. Tingsrätten fann det utrett att barnet hört sin mamma skrika, men ansåg inte att barnet därigenom uppfattat ett straffbart moment i gärningen. Att barnet reagerat över mammans skrik var enligt tingsrättens bedömning att se som en följd av gärningen. Hovrätten anser dock att barnet uppfattade att mamma utsattes för våld och att skriket var ett uttryck för smärta i samband med detta. Barnet har därför, menar hovrätten, hört straffbara moment av misshandel och därför även bevittnat den på det sätt som avses i bestämmelsen om barnfridsbrott.⁸¹

10.3 Grundbrottet

Brottskatalogen för vilka brott som kan utgöra grundbrott till barnfridsbrott i 4 kap. 3 § BrB är uttömmande. Av propositionens motivering till urvalet i brottskatalogen framgår att när det förekommer inslag bestående i t.ex. olaga tvång i andra brott så bör det kunna omfattas av brottskatalogens uppräknings.⁸² Ett barns bevittnande av t.ex. hot- eller våldsmoment i övergrepp i rättssak eller rån ska således bedömas som barnfridsbrott.

10.4 Närståendebegreppet

Barnet ska vara närstående eller tidigare närstående till både gärningspersonen och offret för grundbrottet. Vid denna bedömning kan viss ledning hämtas från hur begreppet närstående förstås i straffbestämmelsen om grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.⁸³ I förarbetena till barnfridsbrottet anges tydligt att bedömningen av närståendebegreppet ska utgå från ett barnperspektiv. Utifrån detta perspektiv kan gärningspersonen och offret för grundbrottet vara närstående till barnet om de t.ex. är barnets föräldrar, nya partners till barnets föräldrar, barnets syskon och bonussyskon. Även andra släktingar, såsom t.ex. mor- och farföräldrar och syskon till föräldrar och deras barn, kan i vissa sammanhang anses stå barnet så nära att även dessa ska omfattas. Vid denna bedömning blir det av vikt att se om personen kan anses utgöra en omsorgsperson för barnet eller om det annars är en person som barnet har en stark känslomässig anknytning till. En omständighet som talar för att det finns ett sådan närståendeförhållande som avses är att barnet bor eller har bott tillsammans med personen.⁸⁴

⁸¹ Hovrätten över Skåne och Blekinges dom i mål B 942–22.

⁸² Prop. 2020/2021:170 s. 26.

⁸³ Prop1997/98:55 s. 132.

⁸⁴ Prop. 2020/2021:170 s. 46.

10.5 Antalsräkning av brottsmisstankar

Åklagarmyndigheten och Polismyndigheten har träffat en överenskommelse om hur antalsräkning och registrering av brottsmisstankar avseende barnfridsbrottet ska ske.⁸⁵ I korthet innebär denna följande.

Misstankar ska registreras utifrån det antal barn som bevittnat grundbrottet.

I de fall då barnet/målsäganden bevittnat ett händelseförlopp med gärningar som medfört att brottsmisstankar för flera grundbrott registrerats (såsom t.ex. olaga hot, misshandel och skadegörelse) bör brottsmisstankar för barnfridsbrott registreras motsvarande de bevittnade grundbrotten. Har barnet bevittnat grundbrotten olaga hot, misshandel och skadegörelse bör således tre misstankar avseende barnfridsbrott registreras.

Om barnfridsbrottet utreds som en del av en förundersökning om grov fridskränkning bör barnfridsbrottet hanteras på samma sätt som de andra brott som kan utgöra en del av en grov fridskränkning och således inte registreras som en egen brottsmisstanke.

⁸⁵ Överenskommelse om registrering av brottsmisstankar vid barnfridsbrott (finns på ämnessidan).

ÅKLAGARMYNDIGHETEN